

SÜVE SÜ İLE YAPILAN TARİHİ ASKERİ TERİMLER ÜZERİNE DİSİPLİNERARASI BİR İNCELEME*

Süer EKER*

Özet: Bu çalışmada, tarihî Türk askerî terminolojisinin en sık kullanılan terimlerinden biri olan sü (~ sū) 'asker, ordu vb.' ve sü ile yapılan terimler ele alınmaktadır. Bu amaçla tarihî askerî metinlerin askerî bilimlerle yorumuna ilişkin bir örnek bölümden sonra, sü'nün en iyi bilinen karşılıkları olan 'ordu' ve 'asker' kavramlarına değinilmiş, ardından sü'den türetilen sözcükler ve sü ile oluşturulan öbekler Türk dil bilimi ve askerî bilimler açısından değerlendirilmiştir.

Eski Türkçe, DLT ve KB'den derlenen malzeme ile sınırlandırılan çalışmada, tespit edilen terimler alfabe sırasına göre listelenmiştir. Terimlerin belirlenmesi, okunması ve anlamlandırılmasında Arat (1988, 1991), Berta (2004), Atalay (1985, 1986), Clauson (1972), Dankoff&Kelly (1985 III), Nadelyayev (1969) ve Tekin'in (1968, 1988, 2004) çalışmalarından temel kaynaklar olarak yararlanılmış, ancak özellikle örneklerin askerî bilimler açısından yorumlanması dolayısıyla, zaman zaman kısmen farklı yorumlamalara da yer verilmiştir. Okuyuş farklılıklarında Clauson, Dankoff&Kelly, Tekin veya Berta'nın seçimi esas alınmıştır. Askerî terimlerle ilgili açıklama ve tanımlarda Genelkurmay Başkanlığı kaynaklarından yararlanılmıştır.

Anahtar kelimeler: tarihî terim, askerî terim, sü, çeri, er; Eski Türkçe, Kutađgu Bilig, Divanü lügâti 't-Türk

Inter-disciplinary Examination of "sü" with which

Military Terms Produced

Abstract: In this study, we examine the military term sü (~ sū) 'soldier, troops; army' one the most frequently used terms of the Turkic military terminology, and other terms produced from this term. With this aim on mind, following a section in which an example of how historical military texts are interpreted by military science is given, the terms 'army' and 'soldier, troops', the best known equivalents of the term sü are touched upon, and the words and phrases derived out of the term sü are evaluated from the perspectives of Turkish linguistics and military sciences.

In the study limiting its scope to the material collected from Old Turkic, Kutađgu Bilig and Divân Lügât at-Türk, identified terms are listed in alphabetical order. The studies of Arat (1988, 1991), Berta (2004), Atalay (1985, 1986) Clauson (1972) Dankoff&Kelly (1985 III), Nadeyyayev (1969) and

* Tespit edilen örneklerin, askerî konsept açısından değerlendirilmesinde (E) Kur. Alb. Kurtcebe Kırmızıaroğlu'nun önemli katkıları vardır.

* Yrd., Doç. Dr., Başkent Üniversitesi.

SÜ VE SÜ İLE YAPILAN TARİHİ ASKERİ TERİMLER ÜZERİNE
DİSİPLİNLERARASI BİR İNCELEME

Tekin (1968, 1988, 2004) are used as reference materials in the identification, reading and the terms, but since the examples are evaluated also from the perspective of the military sciences, differing views are also cited. As for the reading differences, the preferences of Clauson, Dankoff & Kelly, Tekin and Berta are adopted. With regard to the explanation and definitions of military terms, we benefited from sources from the Turkish General Staff.

Key words: historical military term, military term, sü, çerig, er, Old Turkic, Kutađgu Bilig, Divân Lugât at-Turk

1. Tarihi Askerî Terminoloji

Türk dilinin runik yazılı metinlerden itibaren coğrafi oluşumlar, sefer, harekât, silah ve teçhizat gibi harple ilgili konularda zengin bir askeri terminoloji geleneğine sahip olduğu biliniyor. Harp silahlarının ve teknolojilerinin değişmesi ve gelişmesi savaş konseptlerini de değiştirmiştir; bununla birlikte, tarihî dönemlerin savaş konseptleri, modern konseptler için anlaşılmaz, açıklanamaz değildir.

Komutanların, askerî birliklerinin yaptıkları harekât ve yaşadıkları olaylarla ilgili bilgileri belirli bir plana göre özet olarak veren dokümanlar, askerî literatürde *harp ceridesi* olarak adlandırılır. Önemli bir bölümü askerî içerikli metinlerden meydana gelen, yani harp ceridesi niteliğindeki runik harfli malzemelerden başka, Türk dili tarihinin çeşitli dönemlerine ait pek çok eserde askerî konularla ilgili terminolojik malzeme vardır. Yazıtlardan başka, KB’de asker ve komutanın nitelikleriyle ilgili (ör. Arsal 1947: 101-105, 273-279), esere serpiştirilmiş tespitler ve terimler yer almakta, aynı şekilde DLT’de de azımsanmayacak sayıda askerî terim ve askerî bilimlerle ilgili önemli veriler bulunmaktadır.

Ait olduğu dönemlerin askerî konseptlerini yansıtan bu terimler, Türk dil bilminde kapsamlı ve ayrıntılı biçimde bir arada ele alınmamakla birlikte Doerfer (TMEN 1975), Donuk (1988), Dankoff&Kelly (1985 III), Berta (1994, 2002) vd. bilim adamlarının münferit çalışmalarından söz edilebilir. Berta, runik yazıtlarda kırk adet askerî terim bulunduğunu bildirmekte ve bu terimlerle ilgili analitik bilgi vermektedir (bk. 1994). Yukarıda sözü edilen kaynaklarda, yalnızca *sü* ile yapılan ya da *sü*’den türeyen askerî terimlerin sayısı yüzden fazladır (savaş, askerlik vb. alanlarla ilgili söz varlığı için bk. Dankoff&Kelly 1985 III: 258; Ercilasun 2004: 195).

Teşkilatlanma, birliklerin muharebede kullanılması, muharebenin sevk ve idaresi vb. taktik ve idarî konularla ilgili bu terimler, askerî terminoloji geleneğini ve doğal olarak, Türk dilinin leksik gelişimini aydınlatmada önemlidir. Söz varlığı ve söz varlığının niteliği, sözü söyleyen hakkında önemli ipuçları verir, onun dünyaya bakışını yansıtır. Tarihî askerî metinlerdeki malzemenin doğru anlaşılması için yazanın ya da söyleyenin mesleğinin ve bu mesleğin icra aracı olan terminolojinin doğru değerlendirilmesi gerekmektedir. Tarihî askerî terimlerin sağlıklı biçimde

belirlenmesi ve tanımlanması da, ancak disiplinlerarası çalışmalarla, yani askerî bilimler ile Türk dil biliminin birikimlerinden birlikte yararlanılmasıyla mümkündür.

2. Metinlerin Askerî Konseptle Yorumuna Bir Örnek

'oguz tapa süledim ilki sü taşıkmiş erti ékin sü ebde erti üç oguz süsi basa kelti yadag yabız boldı tēp algalı kelti sūnar süsi ebig barkıg yulgalı bardı sūnar süsi sūñüşgeli kelti.' (KT D-32).

'Oğuz'a doğru ordu yürüttüm. İlk (birinci) ordu dışarı çıkmıştı. İkinci(ordu) evde/yerleşik idi. Üç Oğuz ordusu basıp geldi. (Bizim için) yaya, kötü oldular deyip yenmeye geldi. Ordunun yarısı evi barakı yağmalamaya gitti. Ordunun yarısı da savaşmaya geldi.'

Kelimelerin bilinen anlamlarıyla bugünkü Türkçeye aktarıldığı bu tür çevirilerin, bir askerî harekâtı betimleyen metinlerin anlaşılmasına sağladığı katkı her zaman tam değildir. 'Ordu dışarı çıkmıştı', 'İkinci ordu yerleşik idi.', 'Yaya, kötü oldular.' vb. ifadeler, askerî konsept ve terminolojiyle şu şekilde yorumlanabilir:

Hazırlıklarını tamamlayan Köktürk ordularından biri(ncisi) (*ilki sü*), Oğuz ülkesine yönelik (*oguz tapa*) harekâta başlamıştır (*taşıkmiş erti*). Sefer amaçlı intikale başlarken istihbarat imkânlarının sınırlı olması nedeniyle, baskın tehlikesine karşı tedbir amacıyla bir ordu da, ülke içinde ihtiyat olarak tutulur (*ékin sü ebde erti*). Süvarilerden (*atlıg*) ve piyadelerden (*yadag*) oluşan Köktürk ordusunun sefere çıkan unsurlarının büyük bir bölümü, doğal olarak, süvarilerdir. Yurt içinde, ihtiyat olarak ayrılanlar ise genellikle yaya unsurlardır. Bu istihbaratı alan, yani Köktürk ülkesinde donanımı yetersiz piyadelerin kaldığı (*yadag yabız boldı*) bilgisini edinen Üç Oğuz ordusu (*üç oguz süsi*), süvarileri ile ikinci orduya yönelik bir baskın taarruz planları (*basa kelti*). Uzun süreli sefere çıkan orduların lojistik desteğe ihtiyacı vardır. Bu amaçla Oğuz ordusu ikiye ayrılır. Bir bölümü (*sūnar süsi*) gerekli lojistiği sağlamak üzere yağma faaliyetiyle ilerlerken (*ebig barkıg yulgalı bardı*), diğer bölümü (*sūnar süsi*) de muharebeye tutuşmak üzere tertiplenmektedir (*sūñüşgeli kelti*). Savaş esnasında ve sonrasında talan veya müsadere yoluyla elde edilip dağıtılacak olan ganimetler de ordu mensupları için birer motivasyon kaynağıdır.

3. *sū* Teriminin Kökeni

ET'nin söz varlığında eş sesli en az üç farklı *sü/sū* vardır. Çince'den ödünçlenen, 'ön söz' anlamındaki *sū tek örnektir* (bk. Clauson 1972: 781). Diğeri, Türkçe *kut* sözünün eş anlamlısı *sū* (< Çin. *dz'uo* > *tsu*; Mo. *su* ve *sū*, Kalm. *sū*) 'saadet, majeste' (Arat 1986: 389) kelimesidir. Bir askerî terim olarak *sū*'ye ilk kez, Hunca yazıldığı ileri sürülen ve MS 329 yılında meydana gelen bir olayla ilgili olduğu tahmin edilen bir satırda rastlanır. On Çince karakterden oluşan bu satırın başka dillere ait olduğunu ileri süren bilim adamları da bulunmakla birlikte, 秀支替戾岡僕谷 劬秃當, *sūx-kēh the-let-kang buk-kok gōh-thok-tang* (krş. Pinyin alfabeti

SÜ VE SÜ İLE YAPILAN TARİHİ ASKERİ TERİMLER ÜZERİNE
DİSİPLİNLERARASI BİR İNCELEME

ile *xiu zhi ti li gang pu gu qu tu dang*) ibaresi, Tekin tarafından *sūkā tūlkang bukukgī tuktang* 'Savaşa çıkın, Bukug'u tutun!', *sūg (i)ti tūlkang bukukgī tuktang!* 'Orduyu düzenleyip çıkın, Bukug'u tutun!' (krş. *ilki sū taşıkımış erti* 'Birinci ordu (sefere) çıkmıştı.' BK D-32) olarak iki ayrı yorumla okunmuştur. Eski Çincedeki ses değeri *siōg, *sūx tasarlanan 秀 işareti, ET 'ordu' anlamındaki *sū* sözcüğüdür. Hunca metnin ilk işaretinin, Eski Çincedeki ses değeri Karlgren'e göre *siōg, Pulleyblank'a göre *sūx'tur (Tekin 1993: 53). *sū*, Hunca cümleler de dahil olmak üzere runik yazılı metinlerde vb. kaynaklarda uzun ünlü ile (bk. DTS 1969), bazı Uygurca metinlerde *suu* ve *so* şekilleriyle art ünlülerle de görülür (bk. Clauson 1972: 781).

Türkçede runik yazılı metinlerden itibaren Çince, Sodça vb. yabancı kökenli rütbe ve unvan adlarına rastlanır (bk. Orh.T. *señün* ~ *sañun* 'general' < Çin. *cǜjaŋ gūn*, Menges 1968: 169, krş. Modern Çin. *jiāng jun* ay.; Orh.T *şad* < Saka, Soğd. *ʔşyō*, krş. Far. *şâh*, Clauson 1972: 866). Räsänen'e göre *sū* Çince'den ödünçlenen sözcüklerden biridir (1969: 434b). *sū*'nün Çince 'avlamak, avlanmak' anlamındaki *shou*'dan (Modern Çin. *shou lie*) ödünçleme olduğunu ve [şö] biçiminde okunması gerektiği iddiasına karşı, Clauson bunun kabul edilemeyeceği, çünkü kelimenin Arap harfli metinlerde de *s* ile yazıldığı görüşündedir (1972). Gabain ise, sözcüğün ödünç olduğu görüşünü kuşkuyla karşılar (1988: 295), Menges'in Çince'den yapılan ödünçlemelerle ilgili listesinde ve Tekin'in 'Türkçedeki En Eski Ödünç Sözcükler' başlıklı makalesinde ise *sū* yoktur (bk. Menges 1968: 169, Tekin 2004: 227-231).

Tarihî Kıpçakça ve Oğuzca kaynaklarda rastlanabilen *sū* (Kıpçakça kaynaklar için bk. Toparlı vd. 2000, Battal 1988, Houtsma 1894); Sarı Uygurca *su çeri*'nin (!) 'asker' (Räsänen 1969: 434b), (Malov'ta *çeriğ/çeriğ*, 1957: 142), TT'de bir tarih terimi olarak kullanılan *sübaşı* ~ *subaşı* ve Dil Devrimi'nin ardından yaratılan *subay* 'zabit', *süel* 'askerî' vb. birkaç askerî terim ve *sū* ile yapılan antroponimlerin dışında, modern dillere ulaşmamış, yerini ödünç sözcüklere bırakmıştır.

sū ile *süñü* 'süğü', *süñüş* 'savaş, muharebe', *süñüş-* 'savaşmak, muharebe etmek' sözcükleri arasında, kaynaklarda gösterilmemekle birlikte, ses ve anlamca bir yakınlık olduğu sezilmektedir (**süñ-*, *süñü*, *süñüş*, *süñüş-* için bk. Dankoff&Kelly 1985 III: 171). *sū*'den türeyen *süle-* 'savaşmak, muharebe etmek', *südeş* 'silah arkadaş'ı hatta *sū* ile ilgili görünen *süñüş*, tıpkı *sū* gibi, modern Türk yazı dillerinin aktif söz varlığından silinmiştir.

4. *sū* ve 'Ordu', 'Asker' Kavramları

Askerî faaliyetler rütbeli ya da görevli personelin, astları üzerinde uyguladığı yetkiyle, ast ve üst kademeler arasındaki emir komuta zinciriyle yürütülür. Türk orduları taktik ve strateji bakımından askerlik tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu başarıda teşkilatlanma becerisi önemli bir rol oynar. Onlu (desimal) esasa göre teşkilatlanmış Türk orduları, bu sistemle onlar, yüzler, binler, on binlerden oluşan birlikler ve birliklerin başındaki *onbaşılar*, *yüzbaşılar*, *beşyüzbaşılar*, *binbaşılar*, *süba-*

*ş'*lar vd. rütbelilerin meydana getirdiği komuta kademeleri, mutlak itaate dayalı emir-komuta zinciri ve taktik üstünlükleri ile muharebe meydanlarında çoğu zaman zafere yakın taraf olmuşlardır (ordunun Türk devlet teşkilatı içindeki yeri ile ilgili olarak bk. Kafesoğlu 1977: 240-248, 312-315). Türk topluluklarının askerî yetenekleri; kuşkusuz, yalnızca fiziksel güç ve beceriyle değil, gelişmiş bir askerî nomenklaturanın yansıması olan terminolojik malzeme ile temsil edilen kuramsal bir altyapı ile izah edilebilir.

'Ordu' ve 'asker', askerî terminolojinin temel kavramlarıdır. Askerî teşkilatlanmanın en geniş birimi olan *ordu*, yani silahlı kuvvetler; bugünkü anlamıyla 'bir ulusun, ülkeyi ve barışı korumayı amaçlayan askeri organizasyonlarının tamamı' olarak, daha genel bir tanımla 'siyasi-idari bir yönetimce savunma ya da saldırı amacıyla yetiştirilen silahlı savaşçıların oluşturduğu askeri birlikler' olarak tanımlanabilir (bk. MATS 1979, Webster 1993). *Asker* ise yine modern anlamıyla askerlik yükümlülüğü altında bulunan ya da silahlı kuvvetlere 'intisap eden' rütbeli ya da rütbesiz şahısların genel adıdır.

İlk yazılı belgelerden bugüne değin Türk dillerinde 'ordu' ve 'asker' kavramlarını ifade eden *er*, *sü* (?), *çerig*, *ordu* gibi Türkçe kökenli; *nefer*, *asker*, *leşker*, *cund* (Ar.), *koşun* (Mo.), *armiya*, *soldat* (Rus.) vb. ödünç terimler kullanılmıştır. Özellikle Sovyet bakıyesi Türk dillerinde Rusça terimler sıklıkla kullanılır. Türkiye dışındaki modern Türk toplulukları siyasi bağımsızlığa sahip olmadıklarından, millî silahlı kuvvetlerden yoksun kalmış, dolayısıyla sistemli bir askerî terminoloji geleceği oluşmamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Türk devletlerinin silahlı kuvvetlerinde tek er düzeyindeki yanaşık düzen eğitimlerinde dahi Rusça terimler kullanılırken bugün askerî terminoloji alanında da yeni çalışmalar ve düzenlemeler yapılmaktadır (örnek olarak bk. Mähärrämöv 1995). Bu çerçevede, 'ordu' ve 'asker' vd. kavramların modern dillerdeki karşılıkları ayrı bir araştırma konusu olmakla birlikte, *er* ve *sü* (*subay*) sözcüklerinin, resmî askerî terimler olarak yalnızca Türkiye Türkçesinde kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu iki temel kavramın adlandırılması, Türk kültürünün geçiş dönemlerinin de birer göstergesidir.

Runik harfli metinlerde 'asker' kavramına karşılık gelen terimler *sü*, *er*, *eren* ve *çerig*'dir. *sü* ve *çerig* aynı zamanda 'ordu' kavramını da ifade eder (bk. DLT *çerig* 'asker, asker dizisi, ordu'); ancak, *er* ve *er*'in 'düzensiz' çoğul biçimi *eren*'in 'ordu' anlamı yoktur. *on iki miñ er sü üküş sü timiş* 'On iki bin er(den oluşan) ordu, (gereğinden) çok ordu demiş' (KB-2334) örneğinde *er* 'asker', *sü* ise 'birlik, ordu' karşılığındadır.

çerig ve *sü* Uygurca ve Karahanlıcada *çerig sü* veya *sü çerig* dizilişleriyle de kullanılır: *yime bu çerig sü er at ma kamag* 'Bir de bu ordu ve askerin nasıl toplanacağını...' (KB-B38), *üküş sü çerig erse başsız bolur* '(Gereğinden daha) kalabalık asker ve ordu başsız olur (birliğin komutanı yetersiz kalır).' (KB-2333).

SÜ VE SÜ İLE YAPILAN TARİHİ ASKERİ TERİMLER ÜZERİNE
DİSİPLİNLERARASI BİR İNCELEME

Bu dönemde *ordu* (~ *ordo*) sözcüğü henüz ‘silahlı kuvvetler’ değil, komutanın sevk ve idare faaliyetlerini yürüttüğü mahal, komuta yeri, bir tür ‘karargâh’tır. Nitekim IB’deki *kan süke barmış, yağig sançmış. köçürü konturu kelir. özi süsi ögürü sebinü ordusuñaru kelir, tir* (Tekin 2004b) ‘Han sefere çıkmış, düşmanı yenmiş. İntikal ederek, konaklayarak gelir. Kendisi, ordusu sevinip mutlu olarak karargâha doğru gelir, der.’ 34 no’lu bu faldan, sefere çıkan hanın ve ordusunun kazandıkları zafer sonrasında mutluluk içinde karargâhlarına dönüşü tasvir edilirken *sü* ‘ordu’ ve *ordu* ‘komuta yeri, komuta bölgesi, karargâh’ terimlerinin birbirinden açıkça ayrıldığı görülüyor. Benzer şekilde *oguz yagı ordug basdı* ‘Oğuz düşman, komuta yerine baskın yaptı.’ (KT É-8) cümlesinde de *ordu* aynı anlamdadır. Sözcük DLT’de, benzer şekilde, ‘hakanın bulunduğu yer, şehir’ anlamındadır (bk. Dan-koff&Kelly 1985 III).

ordu daha sonra anlam genişlemesiyle ülkenin başkentini (*ordu balık*) ifade etmeye başlamıştır. *Ordu*’nun, askerî oluşumların en geniş türünü, yani silahlı kuvvetleri ifade etmesi ise, Oğuz dillerine özgü bir gelişimdir (bk. Clauson 1972: 203, Tekin 1993: 18). *ordu*, Moğolcadan yeniden ödünçlenen biçimiyle *orda* (bk. Doerfer I 1963: 165) anlamı büyük ölçüde değişmiş şekliyle uluslararası gezgin sözcük varlığında Türkçe kökenli bir sözcük olarak yer alır (bk. Webster 1993).

5. Çok Anlamlı Bir Askerî Terim olarak *sü*

sü, anlamca ‘askerî birlik’ ve ‘muharebe’ olmak üzere iki ayrı kategoride değerlendirilmelidir. Askerî bir teşkilatı, bir organizasyonu ifade eden terim olarak *sü*, birbirleriyle ilintili, dört ayrı kavramın ortak gösterenidir. Bu kavramlar sırasıyla *tek er > kol ordu > ordu > bütün düzeylerdeki birlikler*, yani *kıt’a* şeklinde formülize edilebilir. *sü* silahlı mücadele süreçlerini ve türlerini ifade eden terim olarak *sefer, harp* ve *muharebe* terimlerine karşılık gelir.

5.1. *sü*= asker, er, muharip: *sü*, ilk olarak, ‘er, asker’ ya da modern askerî literatürde ‘münferit er, tek er, muharip’ olarak ifade edilen kavramın karşılığıdır: *süsi üç biñ ermiş* ‘Askeri üç bin imiş.’ (T 16), *yırya oguzda eki üç biñ sümüz kelit(teçimiz bar mu ne?* ‘Kuzeyde, Oğuzdan gelecek iki üç bin askerimiz var mı acaba?’ (T 14), *bir tümen artukı yéti biñ süg ilki kün ölürtüm* (BK D-1) ‘On yedi bin askerî ilk gün öldürdüm.’ ifadelerinden anlaşıldığı gibi, iki bin, üç bin, altı bin veya on yedi bin ordu olamayacağına göre, *sü* bu örneklerde ‘tek er, asker’ anlamındadır. Benzer şekilde, *tabgaç atlıg süsi bir tümen artukı yéti biñ süg ilki kün ölürtüm* ‘Çin süvari ordusu(ndan) on yedi bin askerî ilk gün öldürdüm.’ (BK D-1), *ol sü anta ölti* ‘O asker orada öldü.’ (KT É -8) vb. örnekler bütünüyle göz önüne alındığında, *sü*’nün ‘tek er’ karşılığında kullanıldığı anlaşılıyor.

5.2 *sü*=ordu: Modern anlamıyla askerî teşkilatlanmanın en büyük birimidir.

sü, DLT’de Arapça *cund* ‘ordu’, *ceyş* ‘asker, ordu’, ‘asker’ asker’ sözcükleriyle karşılanmıştır. *İkki sü çerğesti* ‘İki ordu savaş fırkası saf hâline geldi.’ (bk. Dan-

koff&Kelly 1985 III: 170, Atalay II 1986: 209). Bu örneklerde *sü* nün, asker anlamından çok, 'ordu' anlamı ön plandadır. Başka dillerde de aynı sözcüğün 'tek er' ve 'ordu' karşılıkları çoğu zaman birlikte görülür.

tabgaç süsi bar ermiş 'Çin ordusu var imiş.' (T 30), *üç oguz süsi basa kelti* 'Üç Oğuz ordusu baskın yaparak geldi.' (BK K-32); *siñar süsi süñüşgeli kelti* 'Yarı ordusu savaşmak için geldi.' (BK K-32) örneklerinde *sü* geniş anlamıyla kullanılmıştır.

sü'ye KB'de de 'ordu' anlamıyla rastlıyoruz: *awa yıglu tirlür er at sü bolur/ er at sü bile er tilekin bulur* '(komutanların) etrafına üşüşerek, asker (ve) at toplanır ve ordu olur; asker (ve) at ordu ile er dileğine kavuşur.' (KB-2051) dizelerinde asker ve atın toplanması, teşkilatlanma ve ordulaşma süreci anlatılmaktadır.

KB'de *er at ve sü* pek çok defa yan yanadır: *er at sü üküş* 'asker , ordu (birlik) çok' (KB-5478), *er at sü bile* 'asker ordu (birlik) ile' (KB-5484) vb.

Kaynaklarda ordunun yanı sıra ordunun 'ast birlik'lerinin de *sü* ile ifade edildiği görülüyor. *sü* nün personel mevcuduyla, yani sayısı ile ilgili farklı görüşler vardır: *ëki biñ ertimiz biz ëki sü[miz] boltu* (T 18) 'İki bin idik, iki ordu(muz) oldu.' örneği, ordunun ast birlikleri olan ordulara veya kolordulara işaret ediyor. Böylelikle, iki bin kişinin, biner askerden ibaret iki ordu veya kolordu oluşturduğunu ortaya koyuyor.

KB'deki *sinamış yagıçı kişi teñlemiş/ on iki miñ er sü üküş sü timiş* 'Tecrübeli muharip kıyas etmiş ve on iki bin askerin büyük bir ordu olduğunu söylemiş.' (2334); *çeriğ sançmış alp er tutuzmış ayu/ maña tört miñ er tüköl sü tiyü* (2335) 'Ordu(lar) mağlup etmiş olan kahraman adam: -Benim için dört bin asker tam bir ordudur- demiştir.' Örnekleri ordunun (*sü*) asker sayısının binden on iki bine değin değişebildiğini gösteriyor. Orhon Yazıtları ile Karahanlıca metinlerde, ordu mevcutları arasında fark vardır. Bu bir bakıma doğaldır, çünkü Orhon Yazıtlarının dikilişiyle KB ve DLT'nin istinsah edilmiş tarihleri arasında üç yüzyılı aşan bir zaman söz konusudur.

5.3. *sü*=birlik, kıta: *sü*, aynı zamanda bir komuta altında toplanan büyük ya da küçük bütün birliklerin, yani kıt'aların ortak adıdır. 5.2.'deki örnekler modern anlamıyla, *birlik* olarak da anlaşılabilir.

5.4. *sü*=sefer: Son olarak *sü* nün '1. sefer, 2. savaş, harp, 3. muharebe, 4. cephe karşılıklarında kullanıldığını görüyoruz. Bu sözcükler askerî bilimlerde birbirinden farklı kavramların gösterenleridir. Barış yoluyla çözümlenemeyen sorun ya da sorunların çözümü için devletler ya da siyasi birlikler arasındaki silahlı mücadeleler modern askerî literatürde *sefer*, *harp*, *muharebe* vb. terimlerle ifade edilir. *Sefer* 'savaş durumu'; *savaş* veya *harp*, 'muhasım tarafların, bütün imkân ve kaynaklarını kullanarak giriştikleri topyekûn silahlı mücadele'; *muharebe* ise 'harbin aşamalarından, bölümlerinden biri, bölgesel, yerel çaptaki çarpışmalar' olarak anlaşılabilir:

kan süke barmış, yagig sançmış ‘Han sefere çıkmış, düşmanı yenmiş.’ (IB-34), *er süke barmış, yolta atı armış* ‘Asker sefere çıkmış, yolda atı yorulmuş.’ (IB-35) örneklerinde *sü*’nün ‘sefer, savaş, muharebe’ karşılığı bağlama daha uygundur. Ordunun daima başında bulunan, onu ‘başlayan’, onu sevk ve idare eden ve başkomutan olan hanın, orduya katılması, mantıkça zayıf bir açıklama olur.

KB’de, daima birliğinin başında bulunan komutanın, ölümle at üstünde, kuş, av (tatbikat) veya savaşta karşılaşacağı *tuşar at üze kuşta, awda, süde* (2583) mısraıyla ifade edilirken, *sü*’nün ‘harp, muharebe’ karşılığında kullanıldığı açıkça görülüyor. *sü*, dönemin mevzi harplerine uygun olarak ‘topyekûn savaş’ anlamından çok, ‘savaş içinde belirli bir zaman ve bölgede meydana gelen çarpışmalar’, yani ‘muharebe’ olarak anlaşılabilir. ‘Harp’ karşılığındaki *sü*’nün yanı sıra *ulug süñüş* ‘büyük muharebe, meydan savaşı’ teriminin de kullanıldığını görüyoruz (KT K-40).

6. *sü*’nün Yer Aldığı Taktik, Stratejik, İdarî Askerî Terimler

Belirlenen kelime ve söz öbekleri, *sü*’nün başka ad ya da eylemlerle bir araya gelerek oluşturduğu askerlikle, muharebe ile ilgili özel bağlamlardır. Bu bağlamlar, terim olarak değerlendirilmiştir.

Bu terimlerin bir bölümünde *birlikler* çeşitli yönleriyle insanın veya doğadaki diğer varlıkların hareketlerine ya da belirgin özelliklerine benzetilir: *sü*; ‘çekirge gibi’ kalabalık (*kalın*), ‘kurt gibi’ (*böri teg*) yırtıcıdır. *sü*; ‘gelir’ (*kel-*), ‘gider’ (*bar-*), ‘yürür’ (*yort-*), ‘su gibi akar’ (*ak-*), ‘kırar’ (*sı-*), ‘kırılır’ (*sm-*), ‘mızraklar’ (*sanç-*), ‘mızraklanır’ (*sançıl-*), ‘öldürür’ (*ölür-*), ‘toplanır, yığılır’ (*irkil-, teril-, yığıl-*), ‘yayılır’ (*yaçıl-, yasıl-, yayıl-*) vb.

Doğa ile insan arasında benzerlikler kurulması, en eski söz sanatlarından. Buna göre *kañım kagan süsi böri teg ermış, yagısı koñ teg ermış* ‘Babam kağanın ordusu kurt gibi imiş, düşman (ordusu) koyun gibi imiş.’ (KT K-12) ibaresinde dost kuvvetlerin gücü, örgütlenme, taktik ve stratejik başarıları ile kurda, düşman kuvvetlerinin koyuna; *çekürge teg sü* (Atalay I 1985: 90) örneğinden de askerin sayı ve çokluk bakımından çekirge sürüsüne benzetildiğini görüyoruz. Bu benzetmeler, döneme özgü psikolojik harekât örnekleri olarak değerlendirilebilir.

sü’den ya da *sü* ile yapılan *süle-*, *sü süle-*, *sü süñüş-*, *sü taşık-* terimlerinin tamamı sefer durumunu, stratejik ve taktik anlamda harp faaliyetlerini ifade eder. Ancak çoğu zaman, mevcut malzeme, bu kavramlar arasındaki ayrımları açık bir şekilde ortaya koyamayacak kadar kısadır.

Aşağıda, *sü*’nün yer aldığı söz dizimsel yapılar incelemede pratik yarar sağlaması düşüncesiyle *biçim ve söz dizimi* ölçütlerine göre sınıflandırılmıştır. Ancak, bu sınıflandırma nihai bir gramatikal inceleme olarak değerlendirilmemelidir. Bu amaçla ilk olarak *sü*’den türeyen sözcükler verilmiş, ardından *sü*, birlikte kullanıldığı eylemlerin *öznesi*, *tümleci* veya *nesnesi* olmasına; birleşik fiil oluşturmasına; isimlerle tamlayan ve tamlanan işlevinde ilişkide bulunmasına göre sınıflandırıl-

mıştır. Alfabe sırasına göre dizilen maddeler, askerî konseptle ana çizgileri ile tanımlanmıştır.

Runik yazılı metinlerin yazı çevriminde ve okunuşunda Orhon Abideleri ile ilgili en son yayımlanan eser olan Berta'nın *Szavaimat jöl halljátok...* (2004) adlı çalışması esas alınmıştır. Terimlerle ilgili örneklerin yerleri, bulmada kolaylık sağlamak üzere, aynı çalışmadaki kısaltmalarla gösterilmiştir. Ancak Berta'nın çevriyazı sistemindeki *u, w; ü, w̄; ʏ, ʝ; q, k* ayrımları dikkate alınmamış, bunların yerine Türk alfabesindeki şekliyle *o, u, ü, g, k* harfleri kullanılmıştır. Türkçe kelimelerde *k, ğ* gibi, fonemik değeri olmayan çevriyazı harfleri kullanılmamıştır. Benzer şekilde *β* ve *δ* yerine, sırasıyla *b* ve *döneme* göre *d/đ* harfleri; *D* yerine *t* harfi tercih edilmiştir. *č, š* vb. çevriyazı harf ve işaretleri de Türk alfabesine uyarlanmıştır. Kapital *é*, yararlanılan kaynağa göre belirtilmiştir.

6.1. *sű* den Türeyen Terimler:

kabişıp süle- (< *kabiş-ıp sü-le-*)'koordineli taarruz etmek; koordineli harekât yapmak'. Birliklerin 'mekân, zaman, ilerleme istikameti, ele geçirilecek hedef, ara hatları' vb. hususlarda koordineli harekâttır. bk. *süle-*.

üçegün kabişıp sülelim anı yok kısalım 'Üçümüz birleşip taarruz edelim, onu yok edelim.' (T 21).

südeş (< *sü-deş*) 'ordu arkadaşı, silah arkadaşı': İM'de yer alan *südeş tek örnek*-tir (Clauson 1972: 781, Battal 1988).

süle- (< *sü-le-*) 'birlik sevk etmek, taarruz etmek, sefere çıkmak, harekât yapmak, harp etmek vb.': Askerî güç kullanmak üzere birlikleri sefer durumuna geçirmek olarak anlaşılabilir. Genellikle son çekim edatları *tapa, tegi* veya yönelme durumu *eki-GArU* ile birlikte kullanılır.

kamagı beş otuz süledimiz 'Toplam yirmi beş (kez) sefere çıktım.' (KT K-8); *yaziña oguz tapa süledim* 'İlkbaharda Oğuzlara doğru harekât yaptım.' (BK K 31-32); *şanduñ yazıka tegi süledimiz* 'Şandung Ovası'na değin harekât yaptık.' (KT K-17); *ilgerü kurgaru sülep tərmiş kubratmış* 'Doğuya, batıya doğru birlik sevk edip (asker) derlemiş toplamış.' (KT K-12).

süleme- (*süle-* eyleminin olsz. ç.). bk. *süle-*.

añaru sülemeser 'ona doğru birlik sevk etmese' (T 21).

sület- (< *sü-le-t-*, *süle-* fiilinin ett. ç.). bk. *süle-*.

kaganıma ötünüp sületdim 'Kağanıma arz edip birlik sevk ettirdim.' (T 18); *on ok süsin sületdim* 'On Ok ordusunu sevk ettirdim.' (T 42).

SÜ VE SÜ İLE YAPILAN TARİHİ ASKERİ TERİMLER ÜZERİNE
DİSİPLİNLERARASI BİR İNCELEME

süleyü ber- (< *süle-y-ü + ber-*) 'sefer edivermek': Zarf-fiil eki almış esas fiil ve *ber-* yardımcı fiiliyle oluşturulan bu sözcük, başkası yararına yapılmış bir eylemi gösterir (Tekin 2003: 99).

ilgerü kün tugsukda bükli kağanka tegi süleyü bérmiş kurgaru temir kapıgka tegi süleyü bérmiş 'Doğuda, gündoğusunda Bükli kağana değin asker sefer edivermiş; batıda Demir Kapı'ya doğru sefer edivermiş.' (KT K-8).

sülüg 'ordulu; ordu sahibi, ordusu olan'.

sülüg küçi aşılp üstelip yagısız yavlıksız bolgay 'Ordulu gücü aşılp, üstesinden gelinip düşmansız, hasımsız olacak.' (DTS 1969: 517); *kalın sülüg ulug küçlügler* 'kalabalık ordulu, büyük güçlüler' (DTS 1969: 517).

6.2. Özne İşlevinde sü

sü abka ün- (~ *ön-* 'çıkmaq, yükselmek; filizlenmek') 'ordu ava çıkmak; tatbikat, manevra yapmak': Birliklerin, muharebe dışında, arazide muharebe durumuna dayalı senaryolarla icra ettiği manevra ve tatbikatların, bu dönemlerde 'av' ve 'kuş' faaliyetleri ile gerçekleştirildiği anlaşılıyor.

kanlık süsi abka ünmiş. 'Kağanın muhafız kuvvetleri ava çıkmış.' (IB-63) cümlesinden kağan ve ordularının bu tür askerî faaliyetlerde bulunduğunu öğreniyoruz. KB'deki *kalı atlanur bolsa begler süke/ ya kuşka çögenke ya il körgüke* 'Eğer beyler sefere çıkmış olsa/ ya kuşa, çögene ya da memleket görmeye' (KB-2581) mısraındaki *kuş* sözcüğü de bu türden bir faaliyeti ifade eder.

sü ak- (< *sü + ak-*) 'asker akmak; birlik harekete geçmek, akın yapmak': Özel bir görev maksadıyla düşman mevzii derinliğine yönelik, araziye elde bulundurma amacı taşımayan baskın şeklinde taarruz yapmaktır.

sü akdı 'Asker (su gibi) aktı.' (krş. *yagı akdı* 'Düşman aktı.'). (Atalay 1985 I, 168), (krş. TT *akın akın*). *ak-* eylemi, tek başına sonraki dönemlerde de 'akın yapmak, baskın yapmak' anlamında, yani bir askerî terim olarak kullanılmıştır (Clauson 1972: 77).

sü atlan- (< *sü + atlan-*) '1. birlik, asker atlanmak; ata binmek 2. atlı birlikler teşkil etmek'. bk. *s.-ke atlanur bol-*.

Türk süsi atlandı 'Türk askerleri ata bindi.' (Atalay I 1985: 353), (krş. *er atlandı* 'Adam ata bindi.', Clauson 1972: 58).

sü az (< *sü + az*) 'asker az, yetersiz': Birliklerin vazifeyi başarıyla yerine getirebilecek sayı ve yeterlikte olmamasıdır. bk. *sü üküş*.

süsi az üküşin yagı bilmese 'askeri az ya da çok olduğunu düşman bilmese' (KB-2350) (krş. *azkına eren* 'azıcık asker, sayı bakımından az asker, tim' KT K-34;

az er ‘az adam, asker’ Clauson 1972: 277). Dizede birliklerin mevcudu, askerî sır olarak değerlendirilmektedir. Bunu düşman değil, ‘bilmesi gereken, bilmeli’dir.

sü bar- (< *sü + bar-*) ‘birlik, asker gitmek; intikal etmek, ilerlemek’: Düşmanla temasın muhtemel olduğu durumlarda, düşmana karşı birliklerin ilerleme, yaklaşma harekâtıdır.

sü barıñ tedi ‘Birlikler ilerleyin, dedi.’ (T 31); *sıñar süsi ebig barkıg yulgalı bar-dı* ‘Yarı ordusu evi barkı yağmalamak üzere ilerledi.’ (BK K-32).

sü bas- (< *sü + bas-*) ‘birlik baskın yapmak’: Düşman birliklerine, karşı önlem alma fırsatı vermeden, beklemedikleri bir zamanda, beklemedikleri bir yerde ve ummadıkları biçimde darbe indirilmesidir.

oguz süsi basa kelti ‘Oğuz ordusu baskın yaparak geldi.’ (BK K-32), (krş. *begi yağı basdı* ‘Düşman, beye gece baskını yaptı.’, Clauson 1972: 370).

sü böglün- (< *sü + böglün-* eyleminin edlg./dön. ç.) ‘asker toplanmak, içtima etmek’. bk. *sü böğ-*, *sü teril-*.

sü böglündi ‘Asker toplandı.’ (Atalay II 1986: 239) (*sü böklün-* ay., DTS 1969: 117). *sü böglün-*, *tek örnektir* (bk. Clauson 1972: 327). DLT’de asker, çokluk bakımından suya benzetilir (Atalay II, 1985: 19).

sü buzul- (*sü + buz-* eyleminin edlg. ç.) ‘birlik bozulmak, dağılmak’. bk. *sü sır-*.

uş ol sü buzuldu ilig kiç yaşañ ‘O ordu bozuldu, hükümdar sen çok yaşa!’ (KB-2302).

sü çerğes- (< *sü + çer-i-g-e-ş-*) ‘ordu(lar) karşı karşıya gelmek, saflaşmak, karşılıklı muharebe düzeni almak’.

ikki sü çerğesti ‘iki savaş fırkası saf hâline geldi’ (Atalay II 1986: 209).

sü çuglan- (< *sü + çug-la-* eyleminin dön. ç.) ‘birlikler toplanmak’: bk. *sü teril-*.

sü kamug çuglandı ‘Bütün asker toplandı, her taraftan asker akıp geldi.’ (Atalay II 1986: 245).

sü ebde (< *sü + ebde*) ‘ordu karargâhta, üssünde’: Birliklerin muharebe zamanı dışında, yani hazar hâlinde üssünde, kışlasında bulunmasıdır.

ekin sü ebde erti ‘İkin(cı) ordu üssünde idi.’ (BK K-32).

sü irkil- (< *sü + irk-* eyleminin edlg./ dön. ç.) ‘toplanmak’: bk. *sü teril-*.

sü telim irkildi ‘asker çok toplandı’ (Atalay I 1985: 249)

sü kel- (< *sü + kel-*) birlik, asker gelmek’: Bir birliğin planlanmış ve programlanmış hedef bölgesine sevk edilmesi ve bu amaçla intikal ve hareketleridir.

SÜ VE SÜ İLE YAPILAN TARİHİ ASKERİ TERİMLER ÜZERİNE
DİSİPLİNLERARASI BİR İNCELEME

türgüş kagan süsi bulçuda otça borça kelti 'Türgiş kağanın ordusu ateş (ve) bora gibi geldi.' (KT K-37); *tabgaç uñ totok beş tümen sü kelti* 'Çinli vali Oñ Totok, elli bin (kişilik bir) ordu (ile üzerimize) geldi.' (BK K-25), (krş. *keligme süsin agıttım* 'Gelen ordusunu (geri) püskürttüm.', BK K-31).

sü kon- (< *sü + kon-*) 'birlik konmak, konaklamak': Düşmanla temas ihtimalinin uzak olduğu durumlarda, birliklerin dinlenme ve daha sonraki harekâta hazırlık için, uygun bir konma bölgesinde toplanmasıdır (bk. *sü örüg*, krş. TT *konma*). *kontur-* eylemi azıtlarda genellikle *bodun*'u, yani halkı 'belirli bölgelere yerleştirme, buralarda iskân etme' karşılığında kullanılır.

süsi tirilip kelti kadirkan yış koon[.....] 'Ordusu toplanıp geldi, Kadirkan dağ ormanı konakla.....' (BK K-39, Tekin 1988: 50, 51); *kan süke barmış, yağış sançmış. köçürü konturu kelir*. 'Han sefere çıkmış, düşmanı yenmiş; intikal ederek, konaklayarak gelir.' (IB-34).

sü köç- (< *sü + köç-*) 'birlik (bir başka bölgeye) intikal etmek': Bir birliğin hedefe ya da istenen bölgeye sevk edilmesi, yürüyüşü ve hareketleridir (bk. *sü kel-*).

sü köçti 'Asker göçtü.' (Atalay I 1985: 321).

sü orul- (< *sü + or-* eyleminin edlg. ç.) 'asker biçilmek, öldürülmek'. bk. *sü ölü-*. *süsi otun oruldı* '(Düşman) askeri ot gibi biçildi' (Atalay I 1985: 195). Bu beyitte düşman askerlerinin kitleler hâlinde imha edilmesi, ot biçmeye benzetilmektedir. Harp ile doğa arasında benzetmeye dayalı bir ilgi kurulmuştur.

sü öl- (< *sü + öl-*) 'asker ölmek': Orhon Yazıtları'nda ölüm, bir yok oluştur (krş. *katun yok bolmuş* 'Katun yok olmuş, ölmüş.' T 31). Ölen ya da ölenler için yapılan törenlerin adı *yoğ*, bu yok oluş anlayışının bir ifadesidir. İlahî dinlerdeki şehitlik anlayışı runik yazılı metinlerde görülmez. *uça bar-*, *kergek bol-* gibi deyimler bulunmakla birlikte, ölenlerin mezar taşlarında bu dünyaya doyamama, sevdiklerinden ayrılma acısının ihsası kuvvetlidir. Ancak ölenin anısını yaşatmak üzere, barklar yapılır; öldürdüğü düşman savaşılarını simgeleyen balballar dikilir. Kağanların, askerlerin, halkların ölümlerinin ardından dikilen taşlardan benzer hataları yapmamak için bir ders ve uyarı aracı olarak yararlanılır: *ol yergerü barsar türük bodun ölteçi sen* 'Oraya gitse(n), Türk halkı öleceksin.' (KT T-8).

sü örüg (? *örük*) **bol-** (< *sü + örüg + bol-*) 'birlik mola vermek': Birliklerin, yürüyüş ve muharebe yeteneğini korumak üzere bakım, onarım, dinlenme, beslenme vb. amaçlarla zaman zaman yapılan duraklamalardır.

sü on kün örük boldı 'Asker harbetmeyerek on gün eğlendi.' (Atalay I 1985: 69), (krş. DS *örük* 'bir şeyin yapılması, bir borcun ödenmesi için verilen süre, izin'; Kzk. *erü* 'seyahatte verilen mola', Kır. *örgü, örgül* ay., Şor *örüg/ürü* ? 'sessiz, sakin', Clauson 1972: 222).

sü sançıl- (*sü + sanç-* eyleminin edlg. ç.) 'ordu yenilmek': bk. *sü sanç-*.

sü sançıldı 'Ordu yenildi.' (Atalay II 1986: 231).

sü sın- (< *sü* + *sı-* eyleminin edlg. ç.) 'ordu yenilmek; imha olmak, gereçleri yaramaz hâle getirilmek, tahrip edilmek'. bk. *sü sı-*.

sü sindı 'Asker yenildi.' (Atalay II 1986: 29) (krş. TT *Sırp Sındığı*).

sü süñüş- (< *sü* + **süñ-* eyleminin işts. ç.) 'muharebe etmek; savaşmak': Bir arazi kesimini ele geçirmek, düşman kuvvetlerini yok etmek, düşmanın gerekli kaynaklardan yararlanmasına engel olmak, düşman taarruzlarını engellemek vb. amaçlarla birliklerin koordineli olarak kullanılmasıdır.

süñüş- tek başına 'savaşmak, muharebe etmek' anlamında olduğu hâlde, bu öbekte yukarıdaki örneğe benzer şekilde, *sü* ile birleşik eylem oluşturmaktadır.

sü taşık- (< *sü* + *taş-ı-k-*, Erdal 1991: 496) '1. ordu sefere çıkmak, sefere başlamak; barış durumundan sefer durumuna geçmek, 2. isyan etmek, baş kaldırmak'.

Yazıtlarda ordunun sefer hâli, yani savaş durumu *sü taşık-* hazar hâli, yani barış durumu ise *sü ebde* 'ordu kışlasında, yurt içinde, seferde değil' terimleri ile ifade edilmiştir: *ilki sü taşıkımız erti* 'Birinci ordu (sefere) çıkmış idi.' (BK K-32); *yaziña oguzgaru sü taşıkımız* 'Bahara Oğuzlara doğru sefere çıktık.' (KT É-8). Otların yeşerip, gürleştiği atların yiyecek sorununun kalmadığı bahar ayları, askerî harekât için en uygun zamanlardır.

sü taşık-, metinlerden siyasi yönetime karşı çeşitli amaçlarla silahlı eylemle yapılan kalkışma olarak da anlaşılabilir: *on ok süsi kalısız taşıkı* 'On Ok ordusu bütün mevcutlarıyla baş kaldırdı, isyan etti.' (T 33). *taşık-* eylemi *sü*'nün yanı sıra *kagan, eren, bodun* kelimeleriyle de kullanılır.

sü tertil- (< *sü* + *teril-*) 'asker, birlik toplanmak': Birliklerin sefer öncesi hazırlıklarını tamamlamak üzere, belirli bir yerde toplanması veya muharebe esnasında, savunma ya da taarruzda kesin sonuç almak üzere ihtiyat birliklerinin devreye girmesidir.

tılıg kelürti sabı andag yarış yazıda on tümen sü tertilı tır 'Causus getirtti(ler), sözü şöyle: Yarış Ovası'nda yüz bin asker toplandı, der.' (T 36); *yarış yazıda tertilelim* 'Yarış Ovası'nda toplanalım.' (T 33) örneklerinden, harekât öncesinde birliklerin gerekli koordinasyonu ve lojistik desteği sağlamak amacıyla uygun bölgeye intikal ederek yığıldığını anlıyoruz.

sü tertil-, sefer durumuna göre, personelin silah altına alınması olarak da anlaşılabilir (krş. *tagdaki ênmiş tertilip yétmiş er bolmuş* 'Dağdaki inmiş, toplanıp yetmiş asker olmuş.', BK K-11, 12)

sü tulumlug (< *sü* + *tulum* 'silah, teçhizat' + *lug*, Dankoff&Kelly 1985 III: 199) 'asker, ordu silâhlı': Askerî hizmetin gereği olan silahın taşınması veya silahıyla birlikte, bir komutanın komutası altında hizmette bulunma olarak anlaşılabilir.

SÜ VE SÜ İLE YAPILAN TARİHİ ASKERİ TERİMLER ÜZERİNE
DİSİPLİNLERARASI BİR İNCELEME

er öğrüm kerek sü tulumlug ‘Asker seçme olmalı, birlik silahlı.’ (KB-2337). Bir askerî birliğin görevlerini başarabilmesi için eğitilmiş personelin yanı sıra, birliğin silah ve teçhizat bakımından da eksiksiz olması gerekir.

sü üküş, sü telim (< *sü + üküş/telim*) ‘asker çok’: Vazifenin başarıyla yapılması için personelin ya da ast birliklerin gereğinden fazla olmasıdır. Böyle bir durum da sevk ve idarede güçlük yaratır. bk. *üküş sü ~ telim sü, sü az*.

süsün az üküşün yağı bilmese ‘Askerini (onun) az ya da çok olduğunu düşman bilmese.’ (KB-2350) Muharebede tarafların ne kadar kuvvetinin bulunduğu, nerede, ne zaman ve ne yapabileceği vb. bilgiler muhasım kuvvetlerin imkân ve kabiliyetlerinin öğrenilmesi demektir. Bu da askerî sırdır. Türk ordularının düşmanla ilgili bilgileri öğrenmek için haber kaynaklarından yararlandığını yazıtlardan öğreniyoruz (bk. *tlıg kelürti, sabı andag* ‘Casus getirttiler, sözü şöyle’ T 36).

er at sü telim tip kögüz kermegil ‘Asker ordu çok deyip gururlanma.’ (KB-5412) mısraında, mevcut kuvvetlerin sayısının çok olmasının komutanı yanıltıcı bir gurura sevk etmemesi gerektiği dile getirilmektedir.

sü yaçıl-/ yağlış-/ yasil-/ yayıl-/ yıgıl-/ yıgılış-: ‘birlik dağılmak, yayılmak; birlikler, arazide görev bölgelerine yayılmak; muharebe tertibi almak’: Askerî birliklerin, sıkışık düzenden muharebe düzenine geçerek cephelerini büyötmeleri ve genişletmeleri, askerî terminolojide *yayıлма* veya *açılма* olarak adlandırılır. Yayılma, birliğin en yüksek muharebe hazırlığını sağlayan muharebe düzeni olduğundan *yaçıl-*, *yayıл-* vb. kaynaklarda en sık rastlanan terimlerdir. Askerî harekât zaman ve mekân itibarıyla bir yayılmadır.

sü yağıldı (< *sü + yaç-* eyleminin edlg. ç.) ‘Asker yayıldı, dağııldı.’ (Atalay III 1986: 77); *yayııldı sü* ‘Asker yığııldı, toplandı.’ (Atalay III 1986: 192).

sü yağlışdı (< *sü + yaç-ı-l-* eyleminin işş. ç.) ‘Asker dağılıştı, yayılıştı.’ (Atalay III 1986: 104).

sü yasıldı (< *sü + yas-* eyleminin edlg. ç.) ‘Asker dağııldı.’ (Atalay III 1986: 78).

sü yayıl- (< *sü + yay-* eyleminin edlg. ç.): *kalm sü yayılса için bulgaşur* ‘Büyük birlik yayılınca, içinden karışır.’ (KB-2336) mısraında dönemin muharebe şartlarında, muharebe imkânlarının sınırlı olması nedeniyle, birliğin iletişim sağlayamayacağı derecede geniş bir alana dağılması ve yayılmasının, emir komutayı, sevk ve idareyi zaafa düşürebileceği dile getirilmektedir.

sü yıgıl- (< *sü + yıg-* eyleminin edlg. ç.) ‘asker erişmek’:

sü yığııldı ‘Asker erişti.’ (Atalay III 1986: 81).

sü yıgılış- (< *sü + yıgıl-* eyleminin işş. ç.) ‘asker, birlik toplanmak’: bk. *sü teril-*.

sü kamug yıgılışdı ‘Bütün asker toplandı, yığııldı.’ (Atalay III 1986: 105).

sü yorı- (< *sü + yorı-*) 'birlik yürümek, sefere çıkmak, intikal etmek': Yaya veya süvari birliklerin planlanmış ve programlanmış hedef bölgesine sevk edilmeleri, idari ve taktik yürüyüşleridir.

kök öñüg yoguru sü yor(ı)p tünli künli yéti ödüşke subsuz keçdim 'Kök Öng'ü yağurarak birlik intikal edip geceli gündüzlü yedi vakitte susuz (araziyi) geçtim.' (BK G-D); *sü yorıym tédım* 'Sefere çikalım, dedim.' (ŞU K-5); *öñdün kagangaru sü yorılım* 'Doğuya, hakana doğru sefer edelim.' (T 29); *sü yorılım tèdeçi unamañ* 'Sefere çikalım diyecek, onaylamayın.' (T 35).

sü yumurlan- (< *sü + yumur-la-* eyleminin edlg./dön. ç.) 'birlik, asker toplanmak'. bk. *sü teril-*.

sü yumurlandı 'Asker toplandı.' (Atalay III 1986: 114).

sü yul- (< *sü + yul-*) 'ordu, birlikler yağma etmek': İkmal kaynakları yeterli olmayan birliklerin, askerî hedeflerin yanı sıra sivil hedeflere de yönelerek yağmalama yoluyla bu ihtiyaçlarını karşılamasıdır.

sñnar süsi ebıg barkıg yulgalı bardı 'Ordunun yarısı evi barkı yağmalayarak ilerledi.' (BK K-32) cümlesi, uzun süreli sefere çıkan birliklerin lojistik destek ihtiyacı ile ilgili bir örnektir.

6.3. Tümleç İşlevinde *sü*

s.-ke atlan- 'sefere (çıkma üzere) ata binmek': bk. *sü atlan-*.

kalı atlanur bolsa begler süke 'eğer beyler sefere çıkmış olsa' (KB-2581).

s.-ke atlanur bol-: bk. *s.-ke atlan-*.

s.-ke bar- 'savaşa, cepheye gitmek'.

alp er oğlu süke barmış, sü yirinte erklıg sabçı törütmiş tir. 'Alp er oğlu savaşa, cepheye gitmiş, muharebe meydanında güçlü sözcü türetmiş der.' (IB-55); *er süke barmış yolta atı armış* 'Asker savaşa gitmiş, yolda atı yorulmuş.' (DTS 1969: 516); *ulug ogulum süke bardı* 'Büyük oğlum savaşa gitti.' (Süci-10, Berta 2004: 321).

s.-ke bargu iş 'silahlı çatışmayla çözülebilecek iş, sorun' Uyg. *süke bargu iş bolur* 'Orduya gidecek iş olur.' (Clauson 1072: 781) ibaresi 'silahlı çatışmayla çözülebilecek sorun hâline gelir.' şeklinde çevrilebilir.

s.-ke bitil- (*süke bitil-* eyleminin edlg. ç.) 'orduya yazılmak'.

bu er süke bitilgen ol 'Bu, adı daima orduda yazılı adamdır.' (Atalay I 1986: 521) cümlesinden genç erkeklerin, modern dönemlerde olduğu gibi, orduya yazıldığını görüyoruz. Binlerce kişiden oluşan ordunun kuşkusuz bir asker alma sistemi ve bununla ilgili *bitigçi*, *bitigüçiler* 'yazıcı' tarafından kaydedilen yazılı kayıtları olmadır. Nitekim DLT'deki *ay bitigü* terimi 'askerin adıyla azığının yazıldığı defter'

SÜ VE SÜ İLE YAPILAN TARİHİ ASKERİ TERİMLER ÜZERİNE
DİSİPLİNLERARASI BİR İNCELEME

(Atalay I, 40) olarak açıklanmıştır (bk. *bitig* 'yazılı doküman', *bitiglik* 'defter, kâğıt', Clauson 1972: 303, 304, ayrıca bk. Arat 1987). Atalay'ın *-ge* olarak okuduğu yaklaşma durumu eki, Yazıtlar'da olduğu gibi, *-ke* ile okunmuştur.

s.-ke süñüş- 'orduya (karşı) savaşmak'.

keçende (? *keçizde*) *tümen süke süñüşdi* 'Keçen'de on bin (kişilik) orduya (karşı) savaştı.' (KÇ-10).

s.-ke tusu bol- 'orduya yararı olmak':

?*süke tusu bolayın tedi* 'Orduya yararlı olayım, dedi.' (KÇ-23). Komutanın, hayat anlayışı dile getirilerek onun, ömrünü orduya yararlı olma yolunda harcadığı ifade ediliyor.

s.-ke yét- '1. saldıran düşman ordusu ile başa çıkmak, ona karşı koymak 2. kaçan bir birliğe yetişmek'.

andag süke kim yeter 'Böyle bir askere kim karşı koyabilir?' (Atalay II 1986: 274). Bu deyim çekilme, dağılma ve bozgun hâli içinde kaçan birliğe ulaşılarak, önünün kesilmesi, kuşatılıp imha ya da esir edilmesi olarak da anlaşılabilir.

s.-ke yétil- (*s.-ke yét-* eyleminin edlg.ç.).

ol süke yétildi 'O birliğe yetişildi.' (Atalay III 1986: 77); 'ulaşmak' ve 'baş çıkarmak', birbirini bütünler mahiyette de düşünülebilir. bk. *s.-ke yét-*.

6.4. Nesne İşlevinde sü

sü agit- (? < *ağ-* 'çıkarmak, yükselmek' eyleminin ett. ç.) '(düşman birliklerini) püskürtmek, taarruz eden birliği geri çekilmeye mecbur etmek, püskürtmek, ricat ettirmek': Bu eylem, muharebeyi kesmek amacıyla, birliğin komuta altında düşmandan uzaklaşmak üzere yaptığı planlı, koordineli bir hareket veya bozguna uğrayıp dağılıp kaçma şeklinde olabilir.

oza kelmiş süsin köl tegin agıtıp toña bir uguş alpagu on erig toña tegin yogında egirip ölürtümüz 'Süratle gelen (düşman) ordusunu Köl Tigin dağıtıp Tongra(lardan) bir grup yiğit on eri Tonga Tigin'in cenaze töreninde kuşatarak öldürdük.' (KT É-7); *oza yaña keligme süsin agıt(t)ım* '(Saflarımızı) yarıp dağıtarak gelen ordusunu (geri) püskürttüm.' (BK K-31), (krş. Kar. K. *agdı-* 'harp etmek, savaşmak').

Tekin'in 'kaçırmak, sürmek' olarak anlamlandırıldığı *agit-* eylemine, Clauson 'uyandırmak, harekete geçirmek, canlandırmak' karşılığını vermiştir (1972). *agit-*, DTS I'de *ag-* eyleminin ettirgen çatısı olan *agit-*'tan ayrı maddebaşı olarak alınmıştır (1969: 20).

sü başla- (< *sü + baş-la-*) 'birliklere emir ve komuta etmek, birlikleri sevk ve idare etmek': Komutanın emri altındakilere görevin ifası için emir ve talimat vermesidir. (krş. *başad-ay.*), (bk. *sü başlar kişi ~ sü başlar er*).

süsin başlasa 'ordusuna/birliklerine emir komuta etse' (KB-2267); *ol sü başladı* 'O, askerin önünden gitti; o askere komutanlık etti.' (Atalay III 1986: 292). Askerî terimlerin esin kaynaklarından biri de vücut organlarıdır: *kol, başad-, başla-* vb.

Komutanın vazifesi KB'de *sü başla-* 'birliklere emir-komuta etmek', *çerig tüz-* 'birlikleri tertipleme' ve *yagı sı-* 'düşmanı yenmek' terimleriyle ifade edilmektedir: *ıdı ök ulug iş bu sü başlamak/çerig tüzmeği hem yagını sımak* 'Gerçekten bu orduya komuta etmek/ askeri tertipleme ve de düşmanı mağlup etmek büyük iş.' (KB-2272).

sü böğ- (< *sü + böğ-*) 'birliği toplamak': bk. *sü teril-*.

beg süsin böğdi 'Bey askerini topladı.' (Atalay II 1986: 19). Ordunun toplanma, ilerleme vb. hareketleri suyun önünün kesilmesine, suyun akışına benzetilmiştir (krş. *ol suwug böğdi* 'O, suyu durdurdu, önüne yaptığı germeçle, bütetle suyu topladı.', Atalay II 1986: 19). Nitekim *ak-* eyleminden türeyen *akit-* 'akın yaptırmak' (< *ak-ı-t*) ve *akın* (< *ak-ı-n*) sözcükleri de temel askerî terimlerdir.

sü buz- (< *sü + buz-*) '(düşman ordusunu) bozmak, bozguna uğratmak': bk. *sü sı-*.

süsin buzdum 'Ordusunu bozguna uğrattım.' (BK K-34). *sü'nün* yanı sıra *eb bark* 'ev bark', *bodun* da *buz-* eyleminin nesnelere olabilir.

sü egir- (< *sü + egir-*) 'birlikleri çevirmek, kuşatmak': Düşmanı cepheden tespit ederek, onun derinliği gerisindeki hayati noktaları ele geçirmek üzere yapılan kuşatma manevrasıdır.

er erdemimçin sü egir ur adırılm 'Erlük erdemim için ordu çevir, vur, ayrıldım.' (Ulug-Kem 3) (Orkun 1987: 467), (krş. *tokuz erig egire tokıdı* 'Dokuz eri kuşatıp öldürdü.' (KT É 6).

sü élt- (< *sü + élt-*) 'birlikleri sevk ve idare etmek': Birliklerin gerekli zamanda, gerekli yerde, yeterli güç ve donanımla doğru hedefe yöneltilmesidir.

bo süğ élt tédi 'Bu orduyu sevk ve idare et, dedi.' (T 32).

sü it- yap- (< *sü + it- + yap-*) 'tertip etmek ve düzenlemek; muharebe düzenine sokmak': Birliğin taktik görevlerini başarması için gerekli düzenlemelerin yapılmasıdır.

süsin itse yapsa 'Ordusunu tertip etse, düzenlese.' (KB-2344), (krş. *çerig ét-: süñüş bolsar çerig éter erti* 'Savaş olduğunda birlikleri muharebe düzenine sokar idi.' (KÇ-9).

SÜ VE SÜ İLE YAPILAN TARİHİ ASKERİ TERİMLER ÜZERİNE
DİSİPLİNLERARASI BİR İNCELEME

sü kadir- (< *sü + kadir-*) 'birliği hedefe yöneltmek': İki birlik arasında cereyan eden muharebeden sonra, çözülen düşman ordusunun belirli bir süre sonra eksikliklerini ikmal ettikten sonra yeniden taarruza geçmesidir (*yana kadir-*).

süsin yana kadırdı 'Birliğini yine (bize doğru) döndürdü.' (Atalay I 1985: 144).

sü kaytar- (< *sü + kaytar-*) '(düşman) ordusunu ricat ettirmek, püskürtmek; geri çekilmeye mecbur bırakmak'.

ograk süsin kaytargan 'Oğrak askerini geri çekilmek zorunda bıraktı, püskürttü.' (Atalay I 1985: 516).

Muharebeye tutuşan birliklerden biri geri çekilme faaliyeti uygulayabilir. Bu, muharebeyi kesme ve geri çekilme şeklinde olabilir. Püskürtmede ise henüz muharebeye tutuşmadan, taraflardan birinin savunma hatlarında muharebe veremeyeceğini değerlendirip geri çekilmesinden ve kaçışından da söz edilebilir.

sü kigür- (< *sü + kigür-*) 'birlik sürmek, bir birliği belirli bir mesafe ileri çıkartmak': Birliği düşman baskınlarından korumak, düşmanı göz altında tutmak için ana birlikten belirli bir mesafeye emniyet keşif birliklerinin çıkartılmasıdır.

azın (?uzun) erig yana biñe süsi kigürti 'Az (sayıda) askeri keşif kolu (ileri karakol) olarak ileri sürdü.' KÇ-20.

sü komıt- (< *sü + komıt-*) 'asker(i) coşturmak': Bir vazifenin yerine getirilmesi amacıyla askerin moral değerlerinin yükseltilmesi, birliğinin bir mensubu olarak iştirak etme istekliliğinin artırılmasıdır.

basımıl süsin komıttı 'Basımıl, askerlerini (harp etmek üzere) coşturdu.' (Atalay 196 II: 312).

Komutan, kritik durumlarda birliğiyle bütünleşmek, birliğin muharebe gücünü azami seviyeye çıkarmak amacıyla birliğin moralini artıran hitabeleriyle askerlerini muharebeye hazırlar (krş. DLT *komıtgan* 'teşvik eden, coşturan' Dankoff&Kelly 1985 III, TT *komutan*).

sü kur- (< *sü + kur-*) 'orduyu harekete geçirmek, seferber etmek; orduyu teşkil ve teçhiz etmek' (krş. TT *kurmay*). Ordunun kurulması için gerekli unsurlar KB'de *er at sü tulum* 'asker, at, ordu, silah ve teçhizat' şeklinde formülize edilmiştir. bk. *sü içisi*

han süsin kurdı 'Han ordusunu harekete geçirdi.' (Clauson 1972: 643), cümlesi yukarıdaki ifade edildiği şekliyle anlaşılabilir.

sü kurtur- (< *sü + kur-* eyleminin ett. ç.).

han begge süsin kurturdu 'Han beye askerini kurdurdu.' (Atalay 1986 II: 190). Hanların ve beylerin ayrı ordularının bulunduğu bilinmektedir. Mısraa göre han, beye ordusunu kurmasını, teşkil ve teçhiz etmesini emrediyor.

sü küdez- (< *sü + küdez-*) 'orduyu gözetmek': Askerliğin temeli olan disiplinin sağlanması ve korunmasıdır.

süsin keç küdezse til içginmasa 'Ordusunu iyi gözetse, casus girmese' (KB-2350). Bu mısırada modern konseptte istihbarata karşı koyma olarak bilinen tedbirlerin alınması üzerinde durulmaktadır.

sü ölü- (< *sü + ölü-*) '(düşman) asker öldürmek, yok etmek': bk. *sü yok kış-*.

üç tümen süg ölürtüm 'Otuz bin askeri öldürdüm.' (BK D-8); *sekiz tümen sü birle süñüşdüm süsin anda ölürtüm* 'Seksen bin (kişilik bir) ordu ile savaştım, asker(leri)ni orada öldürdüm.' (BK K-26).

sü sanç- (< *sü + sanç-*) '(bir) askerî birliği mağlup etmek, yenmek': Muharebenin amacı düşman yenilgiye uğratmaktır. 'kesici, delici bir silahla dürtmek, saplamak' anlamındaki *sançmak* anlamca genişleyerek 'muharebede üstün gelmek' anlamında bir terim niteliği kazanmıştır (krş. *üç erig sançdı* 'Üç askeri mızrakladı.' KÇ-15); *süsin sançdım* 'Ordusunu yendim.' (BK K-32); *süsin anda sançdım yabırdım* 'Ordusunu orada yendim, bozguna uğrattım.' (BK K-31).

sanç-, yine bir askerî terim olarak kullanılan *yabıt-* ile *sançmak yabıtmak* ikilemesinin birleşiminde de yer alır: *süsin anda sançdım yabırdım* 'Ordusunu orada yendim, bozguna uğrattım.' (BK K-31). *sanç-* *bıç-* ve *sançmak ur-* ikilemeleri de benzer anlamlardadır (bk. DTS 1969: 482, 484).

sü sı- (< *sü + sı-*) 'birliği yenmek, hezimete uğratmak, bozguna uğratmak': 'kırmak' anlamındaki *sı-*, askerî terim hâline gelmiştir.

ol süni sıdı 'O, orduyu yendi.' (Atalay III 1986: 249), (krş. *yagını sı-* 'düşmanı yenmek, bozguna uğratmak') (KB-2272).

sı-, Uygurca metinlerde *buz-* ile *sı- buz-* 'yenmek, bozguna uğratmak' ikilemesini oluşturur (bk. DTS 502).

sü süle- (< *sü + sü-le-*) 'ordu, birlik sevk etmek, sefere çıkmak': Birliklerin, düşmanla temas sağlamak üzere düşmana doğru ilerlemesi, taktik veya stratejik hedefe yöneltilmesidir.

sü sülepen tört buluñdaki bodunug kop almış 'Birlik sevk ederek dört taraftaki halkı hep almış.' (KT K-2). *süle-* yerine, nadiren *sü süle-* birleşik eylemi kullanılır (krş. *sü ıd-: ıdtı süler, körmez sizler anı* 'birlikler gönderdi, siz onu görmezsiniz.', Eckmann 1976).

sü sület- (< *sü + süle-t-*, *sü süle-* eyleminin ett. ç.) 'birlik sevk ettirmek, sefere çıkartmak'. bk. *sület-*.

on ok süsin sületdim 'On Ok ordusunu sefere çıkarttım.' (T 43).

sü sür- (< *sü + sür-*) 'birlikleri sevk ve idare etmek; birlikleri (ileri) sürmek'.

SÜ VE SÜ İLE YAPILAN TARİHİ ASKERİ TERİMLER ÜZERİNE
DİSİPLİNLERARASI BİR İNCELEME

sü sürti 'Birlikleri sevk ve idare etti.' (KÇ-20) (krş. 'orduyu ileri sürdü (veya) geri çekti?', Berta 2004: 15) krş. *küwez alp sekirtip çerig sürse bat* 'Mağrur kahraman seğirterek, sür'atle ordusunu sürer.' (KB-2381).

sü tar-(*< sü + tar-*): *süsin tar-* '1. birlikleri açmak, yaymak, 2. düşman birliklerini dağıtmak': Birbirleriyle ilintili ve yakın anlamlı *tar-/tara-* eylemleri iki farklı taktik durumu ifade eder. Bunlar; muharebede birliğin, sevk ve idareye imkân verecek aralıklarla yayılması ve düşman ordusunun bozguna uğratılarak birlikler arasındaki koordinasyonun ortadan kaldırılması, yani dağıtılmasıdır.

tutar erdim süsin tarıp 'tutar idim askerini dağıtıp' (Atalay I 1985: 399), *anıñ süsin taradı* 'Onun askerini açtı, yaydı.' (Atalay III 1986: 260) cümleleri ilk anlam ile; *beg süsin taradı* 'Bey askerini açtı, yaydı.' (Atalay III 1986: 180, krş. *çerigin söküp yağısın tarar* 'Düşmanın ordusunu bozarak onu darmadağın eder.' KB-2268) cümlesi ise ikinci anlamla ilgili örneklerdir.

sü tara- 'birlikleri açmak, yaymak'. bk. *sü tar-*.

tar- ve *tara-* eylemlerinin geniş zamanları aynıdır.

sü (çerig) tıd-/sergür- (*< sü + tıd-/sergür-*) (*ser-* 'sakin olmak' eyleminin ett. ç., Clauson 1972: 850) '(düşman) orduları engellemek, (onlara) karşı koymak': Düşman birliklerinin hareketini kanalize etmek, sınırlamak, geciktirmek, durdurmak ve bu birliklere malzeme ve personel zayıyatı verdimek; düşmanın müdahale ve baskınlarına ve gözetlemelerine karşı birliği korumak maksadıyla tedbir almaktır.

Uyg. *adınlarnıñ süsin çerigin tıdmac sergürmek kıtur men* 'Başkalarının ordularını engelliyorum.' (DTS 1969).

sü tut- (*< sü + tut-*) '1. (düşman) asker tutmak, esir almak, 2. asker, ordu sahibi olmak, rezerv etmek': 1. muharebede, tarafların personelinin, karşı tarafın eline geçmesi, düşman askerinin esir edilmesidir. 2. Bir siyasi sistemin varlığını muhafaza edebilmesi için orduya sahip olmasıdır.

yagiñ sü telim tutsa azrak seniñ 'eğer düşmanın askeri çok, seninki daha az ise' (KB-2359); *bu kafir için tut er at sü tulum* 'Bu kâfir için er, at, ordu ve silah ve teçhizat ayrı (rezerv) tut.' (KB-5485).

sü üşikle- (*< sü üşi-k-le-*) 'orduyu üşümüşken vurmak': Düşman birliklerine, karşı önlem alma fırsatı vermeden, bekledikleri bir zamanda, beklemedikleri bir yerde ve ummadıkları bir biçimde darbe indirilmesi, yani baskın prensibinin uygulanmasının bir türüdür.

tangut süsin üşikledi 'Tangut askerlerini üşümüşken vurdu.' (krş. *ol keyikni üşikledi* 'O geyiği üşümüşken yakaladı.') (Atalay I 1985: 308, 307).

sü yabıt- (*< sü + yabıt-t-*) 'düşman birliklerini muharebe edemeyecek şekilde bozguna uğratmak'.

süsin anda sançdım, yabırtdım 'ordusunu orada yendim, bozguna uğrattım' (BK K-31).

sü yaçsa- (< *sü + yaç-sa-*) 'birlikleri yaymak istemek': bk. *sü yaçıl-, sü tar-*.

ol süsin yaçsadı 'O, askerini dağıtmak ve yaymak istedi.' (Atalay III 1986: 305).

sü yas- (< *sü + yas-*); *beg süsin yasdı* 'Bey askerini yaydı.' (Atalay III 1986: 59).
sü yaçıl-, sü tar-.

sü yattur- (< *sü + yaç-/yat-* eyleminin ett. ç.) 'birliği yaydırmak': Taarruz eden düşman birliklerinin ilerlemesini durdurmak veya yavaşlatmak üzere onu yayılmaya zorlamaktır. bk. *sü yaçıl-, sü tar-*.

süsin yatturdım 'Birliklerini yaydırdım.' (Atalay III 1986: 94); *men añar süsin yatturdım* 'Onun birliklerini yaydırdım.' (Atalay III 1986: 94).

sü yok kıl-/kış- (< *sü + kıl-/kış-*) 'düşman birliklerini yok etmek, imha etmek': Düşman kuvvetlerinin ortadan kaldırılması, yok edilmesidir. bk. *sü ölür-*.

ol süg anda yok kısdım 'O orduyu orada yok ettim.' (BK K-25); *ol süg anda yok kışdımız* 'O orduyu orada yok ettik.' (KT K-34).

sü yorıt- (*sü + yorıt-* eyleminin ettg. ç.) bk. *sü yorıt-*.

ol sabıg eşidip sü yorıtdım 'O sesi işitip birlik intikal ettirdim.' (Atalay II 315).

6.5. Birleşik Fiil Olarak *sü*

sü bol- '1. asker olmak, 2. ordu olmak, ordulaşmak': Bir siyasi yönetimin, varlığını koruyacak muharip birlikler oluşturmasıdır.

1. *elim ugrınta sü bolıp erlerim edüküm yok* 'Ülkem uğrunda asker olup askerlerim ayakkabım yok.' (El-5) (Orkun 1987: 590). Askerî hizmetlerin ve faaliyetlerin sürdürebilmesi için gerekli giyim kuşam malzemelerinin ve donanımın asgari düzeyde de olsa bulunması gerekir. 2. *ëki büñ ertimiz biz ëki sü boldı* 'İki bin idik biz iki ordu oldu(k).' (T 18); *awa yıglu tirlür er at sü bolur* '(Komutanların) etrafına üşüşerek, asker (ve) at toplanır ve ordu olur.' (KB-2051).

sü başlıg bol-/er- (< *sü + başlıg + bol-/er-*) 'asker başlı olmak': Birliği sevk ve idare edecek komutan ve emir-komuta sisteminin bulunmasıdır.

(*sü başlar er*) *siyaset yorıtısa sü başlıg bolur/süsi başlıg erse er aşıg bolur* '(Birliğe emir komuta eden asker) siyaset yürüt(ür)se asker başlı olur/Emir-komuta olursa, asker birbirine bağlı olur.' (KB-2301).

Dönemin savunma konseptine göre, komutanın başarısı; mülkî ve askerî yetkileri, yani siyaset ve stratejiyi birlikte yürütebilmesine bağlıdır. Beyitteki *siyaset* sözcüğü modern konseptte göre siyasetin bir aracı olan strateji karşılığında da anlaşılabilir.

SÜ VE SÜ İLE YAPILAN TARİHİ ASKERİ TERİMLER ÜZERİNE
DİSİPLİNLERARASI BİR İNCELEME

sü başsız bol- 'birlik, asker; başsız, komutansız olmak': Emir komuta zincirinin ortadan kalkmasıdır. bk. *sü başlıg bol-/er-*.

kayu sü bolur bolsa başsız boşañ 'Hangi ordunun emir-komuta zinciri ortadan kalkarsa, onu bırak.' (KB-2302). Emir-komuta zincirinin ortadan kalkması, birliğin dağılmasına yol açar.

6.6. Tamlayan İşlevinde *sü*

sü atı 'asker(ler)in atı': Süvari birlikleri er ve at unsurlarından oluşur.

biziñ sü atı toruk 'Bizim birliklerin atları zayıf.' (KT K-39). Cümle, süvarilerin atlarının zayıf ve yorgun olması, muharebe kudretini zayıflattığını ortaya koyuyor (krş. *turuk* ay., Clauson 1972: 539, *twrwq* ay., Berta 2004: 162).

sü azukı 'ordunun azığı, kumanyası': Bir birliğin faaliyetlerini yürütebilmesi için gerekli temel ikmal maddelerinden biri yiyecek, yani kumanyadır (*azuk*). Kumanyanın yeterli olmaması ya da bulunmaması, ordunun muharebe yeteneğini ve azmini zayıflatır.

biziñ sü atı toruk azukı yok erti 'Bizim askerlerin atı zayıf, kumanyası az idi.' (KT K-39) ifadesinde, uzun bir sefer durumunda zayıf düşen atlar ve kumanyanın bulunmaması ile bu iradenin zayıfladığı dile getirilmektedir.

sü başçı/başçısı 'birlik komutanı': bk. *sü başı*.

sü başçı tiler erse 'ordu komutanı diler ise' (KB-2415); *yüz ursa yagıka bu sü başçısı* 'ordu komutanı düşmanla karşılaşıncı' (KB-2331).

KB'deki *siziksiz kerek begke sü başçı* 'Şüphesiz beye ordu komutanı gerekir.' beytinden (2270), *sü başçısı'nın beg'e* bağlı olduğu anlaşılıyor (bk. KB-2270).

sü başı 'birlik komutanı': Orduya emir komuta, onu sevk ve idare eden, faaliyetlerini koordine ve kontrol sorumluluğunu haiz yüksek rütbeli şahıstır *sübaşlar*'ın haiz olması gereken nitelikleri ile ilgili olarak bk. Arsal 1947: 105).

sü başı ben 'Ben birlik komutanı (idim).' (ŞU, Berta 2004: 300); *sü başı inel kagan tarduş şad barzun tedi* 'su başı İnel Kağan Tarduş'a şad gitsin dedi.' (T 31); *selçük sü başı* 'Selçuk su başı' (Atalay 1985 I: 478). Bir askerî terim olarak 18. yüzyıla değin kullanılan *sü başı* ~ *su başı*, 16. yüzyıldan itibaren sivil görevleri de ifade etmeye başlar (Clauson 1972: 781).

sü başlar er/eren/kişi 'birliğe komuta eden kişi, birlik komutanı, komutan': bk. *sü başı, sü başla-*.

yagıka kalı yortsa sü başlar er 'askere emir komuta eden komutan eğer düşmana karşı harekete geçerse' (KB-2341); *bu yañlıg bolsar sü başlar er* 'Böyle olsa birlik komutanı' (KB- 2414); *sü başlar eren kür yürekliğ kerek* 'Birlik komutanının kah-

raman ve cesur olması lâzımdır.’ (KB-2044); *akı bolgu artuk sü başlar kişi* ‘Askere komuta eden kişinin çok cömert olması gerekir.’(KB-2275). bk. *sü başı*.

s.-de er. ‘savaşta, cephede asker’ (Bang&Gabain 1931).

sü erki ‘asker erki, asker nüfuzu’: Silahlı kuvvetlere komuta etme veya onları icraata geçirme gücü, komuta kudretidir.

apañ tegse emdi sü erki saña ‘eğer ordu başına geçmek sana kısmet olursa’ (KB-4138).

sü idisi ‘ordu sahibi’: Türk devletlerinde ordu doğrudan hükümdara bağlı ordu dışında, gevşek bağlarla hükümdara bağlı siyasi birimlerin de ayrı orduları vardı. *sü idisi* bu tarihsel olguya bir işaretir.

kalin sü idisi ajunçı kanı/ süsin koğtı boldı kara yir sanı ‘Kalabalık orduya sahip olan o cihan beyi hani/ Ordusunu bıraktı, kendisi kara toprak oldu.’ (KB-6437).

sü işi ‘askeri faaliyetler, askerî hizmet’: Yapılması veya yapılmaması emredilen askerî vazifedir.

siyasetka aşlıg bolur sü işi ‘Ordu işi siyasete (siyasi otoriteye) bağlı olur.’ (?) (KB-2300).

sü tegişi (< *sü teg-i-ş-i*) ‘birliklerin çarpışması, müsademe’: Düşman birlikler ve muharipler (*sü*) arasındaki yakın muharebe, göğüs göğse çarpışmalardır (krş. ET *teg-* ‘taarruz etmek, hücum etmek, TT *teğmen*).

sü [t]egişinte yitiñ erig kılıçladı ‘Muharebede yedinci eri kılıçladı’ (KT K-5) (Tekin 1988)

sü teñi (< *sü teñ-i*) ‘birlik mevcudu, asker sayısı’: Birliğin herhangi bir harekâtı başarıyla icra edebilmesi için olması gereken asker sayısı.

yagıka tegmiş sü teñi yiti biñ oğlan erti ‘Düşmana taarruz eden birlik mevcudu yedi bin asker idi.’ (Açura-8), Clauson 1972: 591).

sü uçı ‘birliğin ucu, kanadı’: Muharebe için tertiplenmiş büyük birliğin, savunmada geriye, taarruzda ileriye doğru bulunduğu alanı kapsayan sağ ve sol taraflarıdır.

sü uçı seleñeke tegi çerig étđi ‘Ordularının (bir) kanadı Selenge nehrine kadar savaş düzeni almıştı.’ (ŞU K-4, Berta 2004: 287).

sü yiri ‘muharebe yeri, muharebe meydanı’: Muharebenin fiilen cereyan ettiği sahadır.

sü yirinte erklig sabçı törütmiş ‘Muharebe meydanında (kendisine) güçlü bir haberci ihdas etmiş.’ (IB-55). Muharebede birlikler arasında iletişimi sağlamak ama-

SÜ VE SÜ İLE YAPILAN TARİHİ ASKERİ TERİMLER ÜZERİNE
DİSİPLİNLERARASI BİR İNCELEME

cıyla habercilerden yararlanır; *erklig sabçı*, bu görevi yetkin biçimde yapabilecek haberciyi ifade ediyor olmalıdır.

6.7. Tamlanan İşlevinde sü

alku törlüg sü çerig 'her türlü asker birlik': Askerî birlikler yalnızca muharip süvari ve piyade sınıflarından oluşmaz. Filli birlikler gibi muharip sınıfların yanı sıra muharip sınıflara görevin yapılmasında yardımcı olan, yani muharebe destek görevleri bulunan farklı sınıflar da olmalıdır. bk. *yañalg sü*.

alku törlüg sü çeriglerde 'her türlü asker ve ordu ordularında' (Clauson 1972: 781).

atlig sü 'atlı birlikler': Tarihî ordular esas olarak süvari ve piyade unsurlarından oluşuyordu. *tabgaç athg süsi bir tümen artukı yéti biñ süg ilki kün ölürtüm, yadag süsin ékinti kün kop ölürtüm* 'Çin süvari ordusu(ndan) on yedi bin askeri birinci gün öldürdüm. Piyade askerlerini ikinci gün tamamıyla öldürdüm.' (BK T 1). Bu ifadelerden, muharebenin ön saflarında yer alması Çin süvari birliklerinin ilk gün imha edildiği, daha geri kademede yer alan piyade unsurların ise muhtemelen süvari taarruz birliklerinden oluşan Köktürk ordusundan kaçamadığı anlaşılıyor.

biña/biñe süsi : 'keşif birliği, keşif kolu': Birliği düşman baskınlarından korumak, düşmanı göz altında tutmak için ana birlikten belirli bir mesafeye çıkarılan emniyet keşif birlikleridir (*biña* terimi için bk. Berta 2002: 129).

azın erig (?) yana biñe süsi kigürti 'Az (sayıda) askeri keşif kolu (ileri karakol) olarak ileri sürdü.' (KÇ-20).

ékin[ti] sü 'ikinci ordu'.

ékin sü ebde erti 'İkinci ordu üssünde idi.' (BK K-32) (krş. TT *İkinci Ordu*)

ilki sü 'birinci ordu'.

ilki sü 'birinci ordu' (BK K-32), (krş. TT *Birinci Ordu*).

Modern dönemlerde birlikler genellikle sıra sayı sıfatlarıyla numaralandırılarak adlandırılır. 1. bölük, 2. tabur, 241. Alay, 3. Ordu vb. sıra sayı sıfatları Orhon Yazıtları'nda birlik adlarının önün gelmektedir; ancak bunlar geçici sıfat görünümündedir.

kalın sü 'kalabalık ordu; güçlü, büyük ordu'. Birliklerin, taarruzda cepheyi yarmak üzere toplanmaları, savunmada ise derinlikli savunma hattı tesis etmeleridir.

kalın sülüg ulug küçlügler 'kalabalık ordulu büyük güçlüler' (DTS 1969: 517); *kalın sü içisi* 'kalabalık ordu sahibi' (KB-6437) (krş. *kalın yagı* 'müdhiş düşman' Altın Köl 2, Atalay 1987).

süsi kalın kim öter 'Ordusu kalabalık, kim geçebilir?' (Atalay 1985 I: 371) örneği (kanatlarını hâkim arazi kesimlerine yerleştiren ve), derinlikli bir savunma cephesi tesis eden ordunun savunma hatlarının delinmesinin ve gerisine düşülüp imha edilmesinin zor olduğunu ifade etmektedir.

kagan süsi 'kağan ordusu': bk. *kan süsi*.
kañım kagan süsi 'han babamın ordusu' (KT K-12).

kan süsi/ kanlık süsi/ilig kanñıñ süsi 'han ordusu':

kan süsi birle katıldım 'Han ordusu ile katıldım.' (ŞU É-7); *ilig kanñıñ süsi çerigi* 'hükümdarın ordusu, askeri' (Bang&Gabain 1931).

IB'deki bir fal ordunun, kağanın yakın çevresinde bulunan ve seçkin askerlerden oluşan muhafız birliği veya hassa ordusu (*kanlık süsi*) ile avam halkın ordusundan (*kara kamag süsi* 'halk ordusu') meydana geldiği; *kanlık süsi abka ünmiş* cümlesinden bu iki ordunun, yani hakanın özel birlikleriyle diğer birliklerin tatbikat niteliğinde ava çıkararak yarıştığı, bu yolla aralarındaki koordinasyonu geliştirdikleri anlaşılıyor (IB-63).

Doğrudan hana bağlı olan ordular teçhizat vb. bakımlardan, taşradaki mahdut imkânli birliklerden (*kara kamag süsi*) daha donanımlı, eğitim bakımından da daha yüksek standartlarda olmalıdır.

kan süsi ve *kara kamag süsi* iki ayrı ordu olarak değil, biri doğrudan hana bağlı; diğerleri de bölge komutanlarının imkânlarıyla kurulan ordular şeklinde anlaşılabilir. Bu iki ordu doğal olarak imkân ve kabiliyetler bakımından birbirinden farklıdır (bk. *sü içisi*, krş. *Yeniçeri ordusu*, *asâkir-i hâssa* 'hükümdarın zatına mahsus ordu' vb.).

kara kamag süsi 'halk ordusu': bk. *kan süsi*.

sıñar sü 'yarı ordu, ordunun yarısı'.

sıñar süsi süñüşgeli kelti 'Yarı ordusu savaşmak için geldi.' BK K-32

tergin sü 'toplanmış, birikmiş asker': bk. *sü teril-tergin sü* (Atalay I 1985: 443)

tulum itiglig sü 'silahlı birlik, silahlanmış birlik'.

sü itiglig tulum 'silahlı birlik' (KB-4830).
(sayı sıfatı) + **tümen sü** '...tümen asker'.

bir tümen artukı yéti biñ sü 'on yedi bin asker' (BK D-1). ET *tümen* 'on bin', TT'de 'tugay ile kolordu arasında, taktik ve idarî faaliyetlere sahip temel birlik' anlamıyla Osm. *fırka* yerine kullanılmaktadır.

SÜ VE SÜ İLE YAPILAN TARİHİ ASKERİ TERİMLER ÜZERİNE
DİSİPLİNLERARASI BİR İNCELEME

ulug sü 'büyük birlik, ordu'. Modern anlamda tümen veya daha büyük kolordu, ordu çapındaki birliklerdir.

tabgaç tapa ulug sü éki yêgir[mi süledim] 'Çin'e doğru on iki kez büyük sefer yaptım.' (KT K-28). Çok kalabalık Çin ülkesine karşı yapılan seferlerin büyük birliklerle gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

tükel sü 'tam ordu': Personel, silah, araç gereç ve teçhizat vb. bakımından tam kadrolu ve donanımlı birlik.

çerîg sançmış alp er tutuzmuş ayu/ mañâ tört miñ er tükel sü tiyü 'Ordular mağlup etmiş olan kahraman adam: -Benim için dört bin asker tam bir ordudur-demıştır.' (KB-2335)

üküş/telim sü 'kalabalık ordu': Personel mevcudu sevk ve idareyi zorlaştıracak kadar fazla olan ordudur.

on iki miñ er sü üküş sü timiş 'On iki bin er(den oluşan) ordu, (gereğinden) çok ordu demiş.' (KB-2334). Bu denli kalabalık bir birliğin teşkilatlandırılmadan bir bütün hâlinde sevk ve idare edilmesi zordur.

yadag sü 'yaya asker, piyade': Ordunun yaya unsurları.

yadag süsin êkinti kün koop [ölürt]üm 'Piyade askerlerini ikinci gün tümüyle öldürdüm.' (BK G-1), (Tekin 1988).

yañalig sü (< *yaña* 'fil'+ *lık sü*) 'filli ordu': 'Muharebede fil kullanan ordu' (DTS 1969: 516).

Sonuç:

Devletler, siyasi yönetimler arasında barış yoluyla çözümlenemeyen sorunların (*süke bargu iş*, Clauson 1072: 781), silah kullanılarak çözümlenmesi, yani harbin tarihi, insanlığın tarihi ile yaşıt olmalıdır. Özellikle, ekonomisi büyük ölçüde harbe dayalı toplumlarda harple ilgili kuram ve pratikler, zengin bir askerî jargon olarak dile yansır. Türkçe böyle bir sosyal yapının anlatım aracıdır. Türk dilinin ve kültürünün çok geniş bir coğrafyada bugüne değin ulaşabilmesi, Türk ordularının üstün askerî güç ve yetenekleriyle açıklanabilir. Bu üstün güç ve yetenek kuşkusuz kuramsal temellere dayalıdır. Kuramsal temellerin en özgün ifade araçları da, kullanılan terminolojidir.

Esas olarak *runik yazılı metinler*, *Kutađgu Bilig* ve *Divanü Lügâti't-Türk*'ün taranmasıyla belirlenen, çoğu terim niteliği kazanmış *sü* ile oluşturulan 100'den fazla söz ve söz öbeği, Türk askerî terminolojisinin yüzyıllar önce ulaşmış olduğu düzey ile ilgili ipuçları vermektedir. *sü* ile üretilen terimlerin sayısı başka eserlerin incelenmesiyle daha da artacaktır. Ancak özellikle, birer askerî ceride olan runik yazılı

metinleri doğru anlamak için, yazının ait olduğu disiplin ve yazarların mesleği dikkate alınmalıdır (bk. Erdal 2004: 531).

Silah sistemlerinin, ulaşım ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi, kuşkusuz, harp konseptlerinde önemli değişikliklere yol açmıştır; ancak harbin temel unsurlarında çok büyük değişiklikler yoktur. Bu nedenle, modern askerî terimler, dikkatli olmak kaydı ile, tarihî terimleri anlamada ve açıklamada kullanılabilir. Zaten modern askerî terminolojinin bir bölümü tarihî dönemlerden günümüze ulaşmış terimlerden veya sonradan askerî terim niteliği kazanmış sözcüklerden oluşmaktadır.

Kökene konusunda kesin bir yargı bulunmayan *sū*'nün, özellikle Eski Türkçe döneminde yaygın biçimde kullanılması ve diğer biçimbirimlerle oluşturduğu çok sayıdaki askerî terim, bu sözcüğün en eski dönemlerden itibaren Türkçe'nin temel söz varlığının bir üyesi olduğunu göstermektedir. Nitekim, Tekin tarafından okunan (1993), Hunlara ait Çin harfleri ile yazılı ibarenin Türkçe olduğunun kabul edilmesi durumunda *sū*'nün, Türk dilinin Ana Türkçe dönemine ait, yani en eski yazılı dil malzemelerinden biri olduğu ortaya çıkacaktır.

sū teriminin, modern askerî terminolojide dört ayrı sözcükle ifade edilen, en az 4 temel kavramın göstereni olduğu anlaşılıyor. Bu gösterenlerin sayısı, daha ayrıntılı bir değerlendirmeye en az 9'a çıkartılabilir: '1. er, tek er, münferit er, 2. asker, 3. birlik, kıt'a, 4. ordu, 5. sefer, 6. harekât, 7. muharebe, 8. harp/savaş, 9. cephe vb.'. Bunlardan *er*, *birlik/ordu* ve *muharebe* karşılığında kullanılanlar, mevcut dil malzemesinin en önemli bölümünü oluşturmaktadır.

sū'nün askerî alan dışında, kalabalıkları anlatmak için kullanıldığı *şmnu süsi* 'şeytan ordusu' *tört türlüğ şmnu süsi* 'dört türlü şeytan ordusu' (Bang&Gabain 1931); *yek süsi* 'şeytan ordusu' *olar turur yek süsi* 'onlar şeytan ordusudur.' (Eckmann 1976)" vb. örnekler de *sū* ile oluşturulan terimler kategorisine dahil edilebilir.

sū ve ondan türeyen *süle-* vb. terimlerin modern Türk dillerine, bir iki istisnanın dışında, ulaşmaması dikkat çekicidir. Tarihî metinlerde yüzyıllara göre gittikçe daha az sıklıkla kullanılan *sū*, yerini çoğu ödünç, başka kelimelere bırakarak Türk dil ve lehçelerinin söz varlığından adeta silinmiştir.

Kısaltmalar ve Kaynaklar

Ar.	Arapça	DLT	Divanü Lugâti't-Türk
ay.	aynı	dön. ç.	dönüşlülük çatısı
BK	Bilge Kağan Yazıtı	DS	Derleme Sözlüğü
bk.	bakınız	DTS	Drevne Tyurkskiy Slovar
Çin.	Çince	edlg. ç.	edilgenlik çatısı

SÜ VE SÜ İLE YAPILAN TARİHİ ASKERİ TERİMLER ÜZERİNE
DİSİPLİNLERARASI BİR İNCELEME

ett. ç.	ettirgenlik çatısı	MATS	Müşterek Terimler Sözlüğü
El	Elegeş (Elegest)	olsz. ç.	olumsuzluk çatısı
ET	Eski Türkçe	Orh. T.	Orhon Türkçesi
Far.	Farsça	Osm.	Osmanlıca
IB	Irk Bitig	ör.	örnek, örneğin
İM	İbn-i Mühenna Lûgati	Rus.	Rusça
iştş. ç.	iştşlık çatısı	Soğd.	Soğdca
Kalm.	Kalmukça	Şor.	Şor Türkçesi
Kar. K	Karaycanın Kırım diyalekti	ŞU	Şine Usu Yazıtı
KB	Kutadgu Bilig	T	Tonyukuk Yazıtı
KÇ	Köli Çor Yazıtı	TMEN	Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen
Kır.	Kırgız Türkçesi	TT	Türkiye Türkçesi
krş.	karşılaştırmız	Uyg.	Uygurca
Kzk.	Kazak Türkçesi	vb.	ve benzerleri, ve başkaları
KT	Köl Tigin Yazıtı	vd.	ve diğerleri
Mo.	Moğolca		
MS	Milattan Sonra		

- ARAT, Reşit Rahmeti, (1991), *Kutadgu Bilig I Metin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
..... (1987), “Eski Türk Hukuk Vesikaları” *Makaleler*, Cilt I, Arat: 506-572.
..... (1986), *Eski Türk Şiiri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları:
..... (1988), *Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig II* (Çeviri), Ankara: Türk Dil Kurumu
Yayınları,.
ARSAL, Sadri Maksudi, (1947), *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası,.
BERTA, Árpád, (2004), *Szavaimat jól halljátok... A Türk és Ujgur rovásírásos emlékek
kritikai kiadása*, Jatepress, Szeged.
..... (2002), *Türkçe Kökenli Macar Kavim Adları*, (Çeviren: N. Demir, E. Yıl-
maz), Ankara: Grafiker Yayınları,.
..... (1994), “Die Verteilung der militärischen Termini in den Runeninschriften”,
Acta Orientalia, Tomus XLCII (1-2).
ATALAY, Besim, (Çev.), (1985 1986), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi* I, II, III, Ankara:
Türk Dil Kurumu Yayınları.
..... (Çev.), (1986), *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini “Endeks” IV*, Ankara: Türk Dil
Kurumu Yayınları.
BATTAL, Aptullah, (1988), *İbnü-Mühennâ Lûgati*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları,.

- CLAUSON, G., (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford University Press, Oxford.
- DANKOFF, R. and J. Kelly, (1985), *Mahmud Al Kaşgarî Compendium of the Turkic Dialects III*, Cambridge,
- DONUK, Abdülkadir, (1988), *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- DOERFER, G., (1963–1975), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I–IV*. Wiesbaden.
- ECKMANN, János, (1976), *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, (2004), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla, Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınlar.
- ERDAL, Marcel, (2004), *Hdo A Grammar of Old Turkic*, Brill, Leiden, Boston.
- ....., (1991), *Old Turkic Word Formation* I, II, Wiesbaden.
- GABAİN, A. von, (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ....., (1931), *Analytischer Index zu den Fünf Ersten Stücken der Türkischen Turfan-Texte*, Verlag der Akademie der Wissenschaften in Kommission bei Walter De Gruyter U.Co., Berlin.
- Genelkurmay Başkanlığı, (1979), *Müşterek Askeri Terimler Sözlüğü* (Taslak), İstanbul: Harp Akademileri Basımevi,.
- Harp Akademileri Komutanlığı, (1971), *Askeri Terimler Sözlüğü*, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi,.
- HOUTSMA, M. Th., (1894), *Ein türkische-arabisches Glossar*, E. J. Brill, Leiden.
- KAFESÖĞLU, İbrahim, (1977), *Türk Millî Kültürü*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- MALOV, Sergey Yetmoviç, (1957), *Yazık Jeltux Uygurov*, İzdatel'stvo Akademii Nauk Kazaxskoy SSR, Alma-Ata.
- MÄHÄRRÄMOV, Mustafa, (1995), *Härbi Lüğät-Voyenny Slovar*□, “Vätän” nāşriyyatı, Bakı.
- MENGES, Karl H., (1968), *The Turkic Languages and Peoples*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- NADELYAYEV, V. M., D. M. Nasilov vd., (1969), *Drevnetyurkskiy Slovar*, İzdatel'stvo «Nauka», Leningrad.
- ORKUN, Hüseyin Namık, (1987), *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- RÄSÄNEN, Martti, (1969) *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Lexica Societatis Fenno-Ugricae, Helsinki.

SÜ VE SÜ İLE YAPILAN TARİHİ ASKERİ TERİMLER ÜZERİNE
DİSİPLİNLERARASI BİR İNCELEME

- TEKİN, Talat, (2004a), *Makaleler II* (Yayın Hazırlayanlar: E. Yılmaz, N. Demir), Ankara: Öncü Kitap.
- ....., (2004b), *İrk Bitig*, (Editör: E. Yılmaz, N. Demir), Ankara: Öncü Kitap.
- ....., (2003), *Orhon Türkçesi Grameri*.
- ....., (1993), *Hunların Dili*, Ankara: Doruk Yayınları.
- ....., (1988), *Orhon Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ....., (1969), *A Grammar of Orkhon Turkic*.
- TOPARLI, Recep, M. S. Çögenli, N. H. Yanık, (2000), *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu, (1993), *Derleme Sözlüğü*, C IX, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Webster's Third New International Dictionary*, (1993), Springfield, Merriam-Webster Inc., Massachusetts.